A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
52. szám KIADVÁNYAI 52. szám

105 1962

LATIN JÖVEVÉNYSZAVAINK VÉGZŐDÉSÉNEK ALAKULÁSMÓDJÁRÓL

ÍRTA
MELICH JÁNOS

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1940

ÁRA: —'80 P

S.

016.590/6

Latin jövevényszavaink végződésének alakulásmódjáról.[1]

„Keresztneveinkről" című értekezésemben vizsgáltam az egyházi latinból került s az egyházi latinban *-us*-ba végződő keresztneveinket (l. M. Nyelvtud. Társaság Kiadványai 15. szám; különlenyomat a MNy. X. kötetéből). Kutattam, mi az oka, hogy egy részük latin *-us*-át megtartotta a magyarban (vö. egyh. lat. *Dominicus, Nicolaus:* m. *Domonkos, Miklós*), míg másik, nagyobb részük *-us* nélkül van meg nyelvünkben. A kérdés szakembereinket azelőtt is foglalkoztatta. Az volt az elfogadott nézet, hogy az *-us*-t megtartók közvetlen az egyházi latinból jöttek nyelvünkbe, az *-us* nélküliek azonban, tehát pl. magyar *Mór, Péter* stb. (vö. egyh. lat. *Maurus, Petrus* stb.) olyan nyelvből kerültek, ahol e nevek *-us* nélküli alakban hangzottak. Ezt tartották szakembereink azokról az *-us*-ba végződő egyh. latin köznevekről is, amelyek nyelvünkben *-us*-os vagy *-us* nélküli alakban vannak, tehát pl. lat. *angelus, apostolus* stb.: m. *angyal, apostol* stb. (vö. Melich J., Szláv jövevényszavaink I, 2: 426 kk.; Szily K., A magyar természettudományi műnyelvről: MNy. VI, 148).

„Keresztneveinkről" című értekezésemben ezzel az akkor általános felfogással szemben a kérdésre így feleltem:

A latin *-us* végű keresztnevek a magyarban is először latin hangalakban, *-us* szóvéggel hangzottak, tehát egyh. lat. *Gallus, Martinus, Philippus* stb.: m. *Gálus* (vö. *Galusfolua, Galusteleke;* l. OklSz.), *Mortunus* (l. OklSz.), *Filpüs* (l. OklSz.) stb. Az így magyarrá lett keresztnevek egybeestek az eredeti magyar *-is, -üs* ∽ *-us* képzős becéző személynevekkel, amilyen pl. ó-magyar *Blundis* ∽ *Bolondos, Petüs* stb., s analogikusan, elvonással lettek *-us* nélküli alakokká. Hogy ilyen részint tudattalan, részint tudatos elvonások vannak-e az egyh. latin *-us* végű s nyelvünkbe került köznevek közt is, tehát pl. ilyen átvétel-e az egyh. latin *angelus, apostolus* stb.: magyar *angyal, apostol* stb., arról értekezésem írásakor (1914-ben) az volt a nézetem, hogy e köznevek nem közvetlenül az egyh. latinból valók, hanem olyan nyelvből kerültek hozzánk, ahol már *-us*

[1] Ez értekezés alapgondolatát több ízben elmondtam egyetemi előadásaimban és 1938. okt. 11-én a Magyar Nyelvtudományi Társaság felolvasó ülésén.

nélkül voltak meg. Nem tagadtam azonban, hogy ilyen elvonások a köznevek terén is lehetnek, sőt ilyeneknek lenniök is kell. Ilyennek tartottam a magyar *mód* szót, melynek van régi nyelvünkben *modos* alakja is a latin *modus*-ból (l. minderre idézett értekezésemet, MNy. X, 249—55).

Ez a magyarázatom nem talált általános helyeslésre. A szakemberek egy része keresztneveinkre vonatkozó magyarázatomat nem fogadta el. Nem fogadta el magyarázatomat Szinnyei József. Élőszóval sokszor említette előttem, meg is írta, de nem közölte, hogy szentek neveinél, amilyenek pl. *Szent Péter*, *Szent Márk* stb., lélektani — vallási okokból valószínűtlen, hogy egy előbbi magyar **Szent Petrüs*, **Szent Márkus* stb. neveket beceneveknek fogta volna fel a nyelvérzék, s így vonta volna el a későbbi és mai *Szent Péter*, *Szent Márk* stb. nevet. Más nyelvészeink meg a köznevekre azt jegyezték meg, hogy ha elvonások történhettek a keresztneveknél, miért ne történtek volna vagy ne történhettek volna ilyen elvonások ép olyan mértékben a közneveknél is, mikor az *angyal*, *apostol*-féle köznevek az egyházi latinból hangtanilag kifogástalanul megmagyarázhatók (l. Fludorovits Jolán, Latin jövevényszavaink hangtana 18 és MNy. XXVI, 192).

Az ellenvetések sokat, állandóan foglalkoztattak, s az EtSz. munkálatai közben rájöttem, hogy bár a tulajdonneveknél is, köznéveknél is elvonások lehetségesek, több esetben bizonyíthatók is, mégis általános érvényűnek az elvonással való magyarázat nem fogadható el. Álláspontom, nézetem módosítására több tapasztalat kényszerített.

Az *Aténás*, *Egyiptom*, *paradicsom* típusú latin jövevényszavainkról szóló értekezésemben (l. MNy. XIV, 18, 73) kimutattam, s megállapításomat ma is helyesnek tartom, hogy a latin tulajdonnevek, köznevek függő eseteinek a magyarban nominativusul való használata elsősorban hibás fordítás eredménye. A fordítók a latin tulajdonneveket, ritkábban közneveket a magyar fordításban abban az alakban használták, amilyenben a latinban találták, tehát pl. a latin szöveg *Athenas*, *Aegyptum*, *paradisum* ragos alakjait a magyar szövegben meghagyták *Athenas*-nak, *Egyptom*-nak, *paradisum*-nak *Athenae*, *Egyptus*, *paradisus* helyett. A hibásan lefordított név a szószék, az egyház, az olvasmány alapján azután elterjedt; közülök az egyik rövidebb, a másik hosszabb ideig élt, egynémelyik pedig, így *Egyiptom* és *paradicsom* ma is él (l. MNy. XIV, 78).

A latinból készült fordításokban azonban azt is meg lehet állapítani, hogy a fordítók a casus obliquusban álló latin tulajdonnév, köznév latin ragját sok esetben magyar raggal helyettesítették s a latin rag helyettesítése után visszamaradt „tövet“ alanyesetül is szolgáló magyar „nomina-

tivus"-nak tették meg. Ezt az eljárásukat bizonyítsák alábbi tulajdonnévi és köznévi adataim.

I. Keresztnevek, személynevek.

Legrégibb latinból készült fordításaink közé tartozik a Jókai-kódex. Tartalma assisi Szent Ferenc élete. Azt a latin szöveget, melyből a Jókai-kódexet fordították, nem ismerjük, azonban ezen a latin szövegen alapszik az a szöveg, amely „Speculum vite beati Francisci et Sociorum eius" címen 1504-ben Velencében jelent meg (a mű megvan az Orsz. Széchényi-könyvtárban, jelzete: V. S. S. 584; más latin szövegekre l. Zolnai Gy., Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. 1894. 92 és Katona Lajos, Az Ehrenfeld-kódex hibás vagy hiányos fordításai: Nyr. XXXI, 312).

A Jókai-kódexnek vannak olyan részei, amelyek más kódexeinkben is ránk maradtak. Részletek assisi Szent Ferenc életéből vannak a Virginia- és a Simor-kódexben (l. Nyelvemléktár II. és VII. köt.), s ezek a részletek ugyanazon latin eredetire mennek vissza, amelyre a Jókai-kódex latin szövege (vö. különben Katona Lajos, A Virginia-codex Ferencz-legendái: Akad. Értesítő 1903. XIV, 569—81).

A három kódex egyező részei *Rufinus* szerzetesre vonatkoznak. Rufinus is assisi nemes ifjú volt, s ő is azok közé tartozik, akik Szent Ferenc legelső társaivá lettek. Neve a Jókai-kódexben hol *frater Rufenus* (változat: *Rufenos*), tehát *-us*>*-os*-ba végződik, hol meg *frater Rufen*, tehát *-us*>*-os* nélkül hangzik. A Simor-kódexben *Rufinus* (vált.: *Ruffinus*, *Ruffinos*, *Ruphinos*), a Virginia-kódexben meg *Rufinus* (vált.: *Rufinos*) a név, *-us*>*-os* nélküli alakot a két kódexben nem találtam. Mármost teljesen valószínűtlen, hogy a Jókai-kódex *Rufen* neve egy olasz **Rufino* ⌣ **Rofeno*, vagy egy német **Rufin*, vagy egy katolikus szláv **Rufin* átvétele volna, s csak a *Rufenus* alak a közvetlen egyházi latin átvétel. Nem, a *Rufen* is közvetlen latin átvétel. Nagyjában ugyanis meg lehet állapítani, hogy a magyar szövegben eredetileg *Rufen* csak olyan helyen fordult elő, ahol a latinban *Rufinus* casus obliquusban állt, míg a *Rufenu[o]s* olyanban, ahol a latinban *Rufinus* casus rectusban, tehát nominativusban állt. Bizonyítékul felhozom a következő helyeket:

A) Genitivus: Speculum 112. a.: „De mirabili et humili obedientia sancti *fratris rufini*" = JókK. 56: „*ffrater rufennac* czudalatos alazatossagarol es engedelmessegerel" | i. h. 112. a.: „Interim sanctus franciscus cogitans de prompta obedientia *fratris rufini*" = JókK. 57: „Azonkewzbe zent ferencz gondoluan *frater Rufennak* tisztasagos engedelmessegerewl" | i. h. 112. a.: „qui *fratris rufini* tunicam discretissime asportaret" = JókK. 57: „ky *frater Rufennak* kewntewset vttanna

vyzyuala". Ide számítható: i. h. 110. a.: „de oratione . . . [de tentatione] *fratris rufini*" = JókK. 49: „Frater *Rufennak* kysertetyrewl".

B) Dativus: Speculum 112. a.: „Unde tibi, fili Petri Bernardonis vilis homuncio praecipere *fratri rufino*" = JókK. 57: „honnatt teneked Bernaldo fya peter: semmyt mendenestewlfoguan paranczolnod *frater Rufenak* (így!)" (l. Katona Lajos: Nyr. XXXI, 447 is).

C) Accusativus: Speculum 111. b.: „Et benedixit christus *fratrem rufinum*" = JókK. 55: „Es ezkeppen meg alda cristus *frater Rufent*" | i. h. 111. b.: „sanctum *rufinum*" = JókK. 56: „*frater Rufent* . . . zentnekleny" | i. h. 112. b.: „putantes tam eum quam *fratrem rufinum* propter poenitentiam insanire" = JókK. 58: „Aloytuan ewtet [értsd: frater Leót] es *frater Rufeent* nagy penetenczeert meg kergetegewlny".

D) Nominativus: Speculum 110. b.: „Sancto patri quod *frater rufinus* non dixit, spiritus domini reuelauit" = JókK. 51.: „de hogy zent attyanak *frater Rufinus* meg nem mondottauala vrnak zent lelke meg yelente" (l. Katona Lajos: Nyr. XXXI, 389 is) | i. h. 111. a.: „*Frater* autem *rufinus* [ivit] cellam suam ad adorandum in silua" = JókK. 53: „De *frater Rufinus* tere cellayaba erdewben ymadny" | stb.

A magyar *Rufennak*, *Rufent* stb. ragos alakokból az *italnak*, *italt: ital*, *másnak*, *mást: más* stb. köznevek analogiájára elvonódott azután a magyar *Rufen* nominativus.

Ez ellen fel lehet hozni, hogy a „Speculum uite beati Francisci et Sociorum eius" latin szövegében több helyen találunk *Rufino*, *Rufini*, *Rufinum* ragos alakot, ahol a megfelelő magyar alak *Rufenosról*, *Rufenosnak*, s megfordítva magyar *Rufen* alakot, ahol neki a latin szövegben *Rufinus* felel meg. így: Speculum 112. b.: „De *fratre rufino* quo [modo] liberauit demoniacum" = JókK. 59: „*ffrater rufenosrol* mykeppen az ewrdewngewst zabadoytotta" | stb. — Speculum 110. b.: „*Frater rufinus* de nobilibus de assisio" = JókK. 49: „Asisyabelewlualo nemes *frater Rufen*" | i. h. 111. a.: „*Frater* vero *rufinus* . . . cepit lachrymare" = JókK. 53: „De *frater Rufen* . . . kezde syrnya" | stb.

Magyarázatul felhozom a következőket:

1. Mi azt a latin szöveget, amelyből a Jókai-kódexet fordították, nem ismerjük.

2. A jelenlegi magyar szöveg egy régibb magyar szövegnek a másolata, s a másoló itt-ott változtathatott a nevekben is (a Simor- és a Virginia-kódexben a *Rufinus* névben csak *-us* > *-os*-os alak fordul elő).

3. Amikor a Jókai-kódex magyar fordítása készült — talán a XV. század elején — a magyarországi latin nyelvnek s vele a magyarra fordításnak már többszázados múltja volt. Nézetem szerint a *Rufenus—Rufen*-típusú párok alakulása a magyarok

kereszténységre térése kezdetén indult meg, amikor *Máté, Márk, Lukács, János* evangyéliomáról, *Pál* apostol leveleiről s a többi szentről okvetlen magyar beszédben, magyar prédikációban szólni kellett. *Rufenus—Rufen*-típusú párok különben is sok kódexünkben vannak, s ez a típus a Jókai-kódexben is több más névnél is megvan. Vö.: JókK. 120: „*frater angyalnak*"; i. h. 138: „fogada maganak tarsa *angelust*" stb. | DöbrK. 405: „Ianos baptizta ńaka vagasan Evangeliom *Mark* Cap. hat"; i. h. 443: „keddi passio zent *Markos* Capitulom tizen neged" stb.

Magyarázó elvem elfogadható voltának van egy nagyon biztos próbája. Az egyh. latin nevek, keresztnevek közt nemcsak *-us*-ba, hanem *-es*-be, *-o*-ba, *-a*-ba végződők is vannak, más szóval nemcsak olyan nevek, amelyek a latin második, hanem olyanok is, amelyek a latin első és harmadik névragozás szerint ragoztatnak. Ha a fordítók a casus obliquusban álló latin tulajdonnév latin ragját az *-us*-ba végződőknél sok esetben magyar raggal helyettesítették, s a latin rag helyettesítése után visszamaradt „tövet" alanyesetül is szolgáló magyar „nominativus"-nak tették meg, akkor ugyanezt megtették — kezdetben szándéktalanul — *-es*-be, *-o*-ba, *-a*-ba végződő neveknél is. S erre csakugyan vannak kétségtelen példáink. Ilyen a többi közt a magyar *János* és *Iván* név, s ilyen *(Szent) Katolna* és *Katalin* neve.

Az egyh. latin *Joannes* névnek nyelvünkben *Joánus, Iványus, Jánus, János* és *Joán, Ján, Johán, Jován, Iván* (származékok: *Johánk, Jovánk, Jánk, Joánka, Jánka, Johánka, Jovánka, Ivánka*) alakjai voltak, illetőleg *János, Iván, Ivánka* ma is vannak. Vö.: 1291: „Terre Adas*ioanus*felde"[1] | 1206: „Tendit ad *Iuanus* theluce"; 1346: „ad vnum beerch *Ivanus* auosa vocatum" (vö. származékban: 1341: „In possessionibus *Jwanusy*" = ma *Jánosi*) | XI—XIV. sz.: *Ianus*, Vatha fia (l. SZENTPÉTERY, ScriptRerHung. I, 338); *Ianus*, Vrosa fia, latin neve *Ioannes*, 1103—1113-ból (l. SZENTPÉTERY i. m. I, 436); *János*-ra sok adat OklSz., MünchK., NySz. stb. || 1216, 1269: „villa *Ioan*" (KOVÁCS. Ind.) | XIII. sz.: „comes *Ian*" (SZENTPÉTERY i. m. I, 371) | VárReg. 1222: *Iohan* szn. (többször) | VárReg. 1222: „de villa *Iouan*" (ma *Ivánka*, Borsod m.); 1265: *Iowan* (OklSz. *Iván* al.); más adatok KOVÁCS, Ind. | 1135: *Iwan*, XIII. sz.: *Iwan* szn. (SZENTPÉTERY i. m. I, 444); *Iwan nap* (KNAUZ, Kortan); XVI. sz.: „Zenth *Iwan* haua" SZÉKELY ISTVÁN naptára; sok adat OklSz., KOVÁCS. Ind. stb.; továbbképezve: VárReg. 1213: „Iuan et *Iohanc*"; VárReg. 1213: *Iouanc* szn. | XIII.: *Iank* szn. (KOVÁCS, Ind.) | XIV. sz.: *Ioanka, Iancha* szn. (SZENTPÉTERY i. m. I, 497; más adatok KOVÁCS, Ind. | VárReg. 1214: *Iohanca* szn.; más adatok

[1] Ahol forrás nincs jelezve, az adat az OklSz.-ból való.

Kovács, Ind. | VárReg. 1220: *Youanka* szn.; más adatok Kovács, Ind. stb. | XI. sz.: „*Iuanca*, clericus ducis Geysae" (Szentpétery i. m. I, 385) | sok más adat Kovács, Ind. stb.

Régebben azt hittem, hogy *János*, *Iván* neveink és származékaik nyelvünkbe „szláv úton" jöttek (l. SzlávJövsz. I, 2: 112). Később tanulmányaim további folyamán rájöttem, hogy ez állításom helytelen. MNy. X, 105, 150, 194 azt igyekeztem bizonyítani, hogy valamennyi fentebb idézett magyar alak a latin *Johannes*-ből kifogástalanul megfejthető: a latin névből *Joános* > *Iványus* lett, s ebből, mivel a nyelvérzék becéző képzőnek fogta fel az *-us-* > *-os*-t, elvonással *Joán* ∽ *Jován* ∽ *Iván*, s ez utóbbiból továbbképzéssel *Jovánka* > *Ivánka* stb.

Bár ezt az újabb magyarázatomat nem tartom teljesen lehetetlennek, valószínűbbnek látom, hogy az *-us* > *-os* nélküli *Joán*, *Johán*, *Jován*, *Iván* alakok latin casus obliquusokból elvont magyar alakok. Az egyh. latin *Joannes* (vö. Knauz, Kortan 201, 202 és gör. Ἰωάννης), *Johannes* az egyházi életben rendkívül sűrű használatú, gyakran emlegetett név. Aztán több *Szent János* van, így *Alamizsnás Sz. J.*, *Aranyszájú Sz. J.*, *Keresztelő Sz. J.* stb. *Szent János* ∽ *Szent Iván* tiszteletét monostorok, templomok, kápolnák (s ezek helynevekké lettek, sok ilyen helynév van l. Lipszky, Rep.), ünnepnapok hirdették, s az egyik ünnepnap, június 24-e miatt június hónapnak *Szent Iván hava* neve is van nyelvünkben. A keresztségben is, a térítéskor is *Joannes* nevét sokan kapták és kapják.

Az egyh. latin *Joannes* ∽ *Johannes*-nek már a X—XI. század határán bele kellett kerülnie a magyar nyelvbe, tehát kereszténységre térítésünkkor. A térítés munkája, amelyben a prédikálás nagy szerepet játszott, másként mint magyar nyelven nem is történhetett. Szent Gellért sem használhatott más segítőtársakat a Marosközön, csak magyarul tudókat (l. legendájának e helyét Szentpétery i. m. II, 494). Mikor Szent Gellért hazánkba jött, s Fehérvárott, mivel nem tudott magyarul, latinul prédikált, prédikációját Conradus prépost tolmácsolta. Legendája ezt mondja: „ . . . Gerhardus . . . indutus . . . assumpto interprete, videlicet Conrado Albense preposito, ascendit . . . ambonem, super verbo: 'Mulier amicta sole' sermonem ad populum inchoavit" (l. Szentpétery i. m. I, 488). A beszéd tárgya „Apocalypsis Iohannis" XII. rész 1. verséből van véve. Valószínű, hogy Conradus tolmács *Joannes* nevét is említette magyar fordításában.

Amikor tehát a latin szöveg ilyen volt: „Fuit *Ioannes* in deserto baptizans" (= Márk ev. I. 4), „De quibus *Johannes* in apocalipsi ait" (= Leg. s. Emerici ducis: Szentpétery i. m. II, 455), „monasterium in honore *beati Johannis Baptistae*" (= Leg. s. Gerhardi: Szentpétery i. m. II, 490), „in festo die sancti *Joannis* baptistae", „mensis sancti *Ioannis*", „ecclesia sancti *Johannis*", „de villa *Johannis*" (ez utóbbi VárReg.

1221-ből) stb., akkor az ilyen latin szövegeket a tolmácsok, a fordítók így adhatták, így adták vissza magyarul: „Vala *Joános* kietlenben keresztelvén", „Arról mondá szent *János* Apok. XIIII." (l. ÉrdyK. 72), „Bódog *Johánnak* ⌒ *Joánnak* klastroma", „Szent *Joánnak* ünnepe napján" (június 24-e több XVI. századi naptárunkban magyarul: *Juan nap*, *Juan*, l. KNAUZ, Kort. 202; *zenth ywan* WinklK. naptári rész), „Szent *Joán* hava" (vö. „*Zenth ywan* ha harmycz nap" WinklK.; *zenth Jwan ha[wa]* ÉrdyK. 125, 312; l. még SZÉKELY ISTVÁN naptára stb.), „SZent *Joánnak* egyháza", „*Joánnak* teleke" (vö. 1279: „Usque viam Johannis *Joan*vta vocatam" OklSz.) stb.

Véleményem szerint tehát a magyar *Joános* ⌒ **Joánus*, ebből *Iványos* ⌒ *Iványus* kezdetben a latin nominativusi *Joannes*-nek, a *Joán* ⌒ *Johán* (vö. 1227: „Pretium meum empticium *Scent Joan*" OklSz.), ebből *Iván* ⌒ *Iván* latin casus obliquusnak felelt meg. A latin casus obliquusoknak *Joánnak* ⌒ *Joántól* ⌒ *Joánról* stb. ragos alakok feleltek meg, s ezekből a magyar *leánynak*, *-tól -ról* stb.: *leány* stb. analógiák alapján elvonódott a magyar *Joán* ⌒ *Iván* nominativusi alak. Ez helyettesíthette később a latin *Johannes* ⌒ *Joannes* nominativust, ahogy a magyar *Joános* > *János* ⌒ *Jánus* magyar ragos alakban szolgálhatott latin casus obliquusban álló *Joannis*, *Joanni*, *Joannem* stb. kifejezésére. Ez az állapot van ma pl. *Keresztelő Szent János*, másképp *Iván* nevében.

Az egyh. latin *Catherina* névnek nyelvünkben *Katerina*, *Katarina*, *Katrina*, *Katolna* és *Katerin*, *Katarin*, *Katalin*, *Katlin*, *Katlen* (rövidülések, származékok: *Kata*, *Kató*, *Katica*, *Katus* stb.) alakjai voltak, illetőleg *Katalin*, *Kata*, *Kató*, *Katica*, *Katus* ma is vannak.

Katerina, írva: *Katherina*, *Katheryna* (l. OklSz., MNy. XI, 368, MELICH, SzlávJövsz. I, 2 : 181 stb.) | *Katarina*, írva *Katharina* is (l. OklSz.), „Scent *Katharina*" (KNAUZ, Kortan 153) stb. | *Katrina* (vö. 1181: *Catrina*, egy nőnek a neve OklSz.) | *Katolna;* vö. *Szent Katolna*, háromszékmegyei hely (BALOGH, Népfajok 646), *Szent Kátolna* ⌒ *Kátolna* (LIPSZKY, Rep.) || *Katerin* (vö. 1496: „Possessionibus . . . Zenth *katherynazzon*" CSÁNKI II, 797, OklSz., ma: *Szent Katalin*, helység, Vas m.) | *Katarin* (*Zent Katarin* van SZÉKELY ISTVÁN naptárában, november 25. alatt; *Katarin* MA.[3], id. OklSz. is) | *Katalin* (vö. XVI. sz.: *Katalin szűz*, két adat KNAUZ, Kortan 153); *Katalin* MA.[3] (id. OklSz. is); stb. | *Katlin* (vö. 1360: „domine *Kathlyn*"; 1382: „domina *Kathlyn*" OklSz.) | *Katlen* (vö. 1307: „domine *Kathlen*" MNy. XI, 368). A rövidült *Kata*, továbbképzett *Kató*, *Katus* stb. becéalakokra l. MNy. X, 82, XI, 367, OklSz., VARGA KATALIN, Becéző keresztneveink 65 stb.

Az egyh. latin *Catherina* (volt lat. *Cathalena* alakv. is, l. Melich, SzlávJövsz. I, 2 : 181) névnek már a X—XI. század határán bele kellett kerülnie a magyar nyelvbe, tehát kereszténységre térítésünk kezdetén. A térítés munkájában sienai Szent Katalin legendája igen értékes lehetett. A *Katalin* keresztnév nálunk már kereszténységre térésünk legelső századaiban sűrűn használatos volt (l. OklSz.,MNy. X, 82, XI, 367); mint helynév megvan Baranya, Vas, Pozsony, Háromszék stb. megyékben (l. Lipszky, Rep.). S ez az elterjedtség csakis egyházi úton magyarázható. Amikor a hazai egyh. latinban — szövegben, beszédben — ez volt vagy ez lehetett: „*Katerina* vadit alloqui heremithae cellam etc." ÉrsK. 458, „*Katherina* incipit disputacionem etc." ÉrsK. 484, „[festum beatae] *Catharinae*" 1557-ből való latin nyelvű Calendarium (l. e példányt Akadémiai Könyvtár, jelzete: RMK. O. 132/a), „de festo beatae *Katherinae*", „Sorores S. *Catherinae* de valle s. Mariae" (vö. 1277-ből Kovács, Ind.), „ecclesia ad honorem *S. Catherinae*" stb., stb., akkor a latin szöveget legrégebben a fordító, a tolmács így magyaríthatta: „Így *Kateryna* . . . bemene az chellaba" ÉrsK. 458, „*Kaatherina* meg zolala" ÉrsK. 482, „Senai szűz szent *Katerinnak* ünnepe" (vö. naptárakban a XVI. századból: „*Katalin* szűz" Knauz, Kortan 153), „Senai szűz szent *Katerinnak* ünnepéről, Szent *Katerinnak* egyháza" stb. stb.

Véleményem szerint tehát az *-a*-ra végződő magyar *Katerina*, *Katarina* stb. kezdetben az egyh. latin nominativusnak, az *-a* nélküli magyar *Katerin*, *Katarin* stb. meg, legtöbbször magyar raggal: *-nak*, *-tól* stb. ellátva, az egyh. latin *Catherina*, *Catherinae* stb. casus obliquusoknak felelt meg. Idővel a ragos *Katerinnak*, *Katarintól* stb. formákból a *leánynak*, *leánytól* stb.: *leány* stb. analógiák alapján elvonódott a magyar *Katerin*, *Katarin* stb nominativusi alak. Ez az *-a* nélküli magyar alak később szolgálhatott a nominativusban álló egyh. latin *Catherina* visszaadására is, sőt a régi magyar *Katerina*, *Katarina*, *Katalina*, *Katolna* alakot a köznyelvből ki is szoríthatta.

Hasonlóan magyarázom az egyh. latin *Margarita*, *Apollonia* szentek neveiből az ó-magyar, mai magyar *Margarita*, *Margareta*, *Margita*, *Apolonia* ~ *Margit*, *Apalin* (l. Melich, Szláv-Jövsz. I, 2 : 156, 193, MNy. XI, 327, Knauz, Kortan 142) és egy-két más nevet is. De nem tagadom az *-a* végűeknél sem azt a lehetőséget, hogy egy-egy esetben ne alakulhatott volna az elvonás a magyar *-a* képzős becenevek hatására; vö. az ó-magyar *Fehéra*, *Szépa* női neveket (MNy. X, 153). Esetleg ilyen lehetne a magyar *Elona* ÉrdyK. 186, 290, 291, *Ilona:* egyh. latin *Elena*, *Helena* magyar *Ilon* alakja; de persze *Ilon* lehet *Ilonka* elvonása is (l. Melich, SzlávJövsz. I, 2 : 172, Varga, Becéző keresztneveink 54).

II. Népnevek.

Ismeretes, hogy a latin népnevek, igen gyakran egyes római s más országi társadalmi rendet, osztályt jelölő nevek klasszikus és nem klasszikus korbeli latin szövegekben, pl. Liviusban, Julius Caesarban, Sallustiusban, Tacitusban, Jordanesben, Widukindban, a Conversio Bagoariorumban, Reginoban, a mi Anonymusunkban, Túróciban stb. rendesen csak többes számú alakokban találhatók. A sok példából álljon itt egypár: *Aborigines, Poeni ∽ Puni, Quirites, Patres, Phryges, Suevi, Gothi, Vandali, Quadi, Metanastae Jazyges, Huni ∽ Hunni, Avares ∽ Avari, Pagani, Mauri, Franci, Frisii, Quaranthani ∽ Caranthani, Bavari, Alemanni, Hussitae ∽ Huzistae* stb. Hogyan mondták magyar beszédjükben, hogyan fordították őseink e népneveket vagy egy-egy társadalmi osztályt, rendet jelölő nevet. A múltra nézve magyar adataink csak a XIV—XV. század határától fogva vannak, a X—XIV. század magyar gyakorlatára csak következtetni tudunk.

Magyar adataimat a következő csoportokra osztom:

A) A latin nyelvi népnév egyes nominativusa lett magyar népnévvé. Ime pár példa a sok közül: Vulgata: Márk V. 1: „in regionem *Gerasenorum*“ = MünchK.: „*gerazenosocnac* videkecbe“; JordK.: „az *geraseonosocnac* tartomanyokban“; Raffay S. ford.: „a *gadarénusok* földjére“ stb. | Vulgata: Márk III. 6: „Exeuntes *Pharisaei* cum *Herodianis* consilium faciebant“ = MünchK.: „a' leualtac tanalčot tartanac az *herodianosockal* ŏzuŏ“; JordK.: „az *ffariseosok* és herodes zolgay tanaczot tarthwan“; Raffay S. ford.: „a *farizeusok* tanácskozást tartottak a Heródes pártiakkal“ | ÉrdyK. 359: „Vala az *gottos* newŏ neepeknek ydeyn“; Heltai Krón.-jából NySz. *űz* al.: „A romaiak a *gottusockal* vtannoc űzénec“; MA.[3]: „*Gotthi, orum ∽ Gotus népec*, Pannonianac lakosi az Magyaroc kijővetele előtt“ | Magyari I.: Orsz. roml. 116: „hiua az *Persakat*“ és vö. MA.[3]: „*Persae, arum* — Persiai népec“ | stb.

B) A latin nyelvi népnév többes nominativusa lett egyes alakul szolgáló magyar népnévvé. Ime pár példa: Baronyai Detsi János: Az Caius Crispus Salustiusnac két historiája (1596-ból) 31. a.: „De az *Allobrogesec* az Cicero paranczolattyabol“. = Sal.: „Sed *Allobroges* ex praecepto Ciceronis“; i. m. 35. b.: „az *Allobrogesec* kŏuetinec“ = Sal.: „legatis *Allobrogum*“ és vö. MA.[3]: „Allobroges, gum = Sabaudiai nepec az Lemanus To mellet“ | Márton, Lex. 1818.: „*Quirites, um*, vide Quiris. Quiris, itis, unus ex incolis vel civibus Curium, urbis Sabinorum — polgár, Római polgár . . . talán kedvezésből . . . a' Római polgárokat általjában *Quiritesek*nek nevezték.“ — Bizonyos, hogy hasonló alakulású adatok vannak a latin *Jazyges, gum, Phryges, gum, Patres, rum* nevekre, de ezekre egyelőre ilyeneket közölni nem tudok.

C) A latin népnévnek az a hangalakja lett magyar népnévvé, amely a latin nyelvi többes esetragok leválasztása után visszamaradt. Ilyen latin „tőalakú" népnév magyar emlékeinkben szép számmal akad. Ime pár példa: Magyari I. i. m. 98: „Az *Bauaroc*" és vö. klat. *Bauari, orum* (EtSz. 1. *bajor* al.) | Magyari I. i. m. 205: *Dánokat* és vö. MA.[3] *Dani, orum* (EtSz. *dán* al.) | Székely István: Chron. 116. b.: *Frisokra* és vö. klat. *Frisii, orum* MA.[3] | Magyari I. i. m. 177: „*Gottoc* etc. szőrnien pusztitac" és MA.[3]: *Gotthi, orum*, Márton, Lex. 1818.: *Gŏthi, ōrum* | Székely I. i. m. 16, 149: *Corontalioc, Corontaloc* 'karintiaiak' és klat. *Quarantani, Carantani, orum* MHK. index, Szentpétery, Script. I, 364 | Magyari I. i. m. 116: „Soc Saracenusokat és *Maurokat*" és klat. *Mauri, orum* (Márton, Lex. 1818.) | ÉrdyK. 495: „az *pruzok* kőzzee"; Székely I. i. m. 116. b.: „*Pruszokra* és *Lituákra*." Hazai latin emlékeinkben a 'poroszok'-nak *Pruteni, orum* és *Pruti, orum* (l. Szentpétery i. m.) a neve. Minthogy van latin *Prusiensis* (l. MA.[3]), *Borussi, orum, Pruscia* (vö. Szikszai 1590.: *Pruscia* ~ *Pruz orszag*) és van német *Preussen*, ó-porosz *prūsiskan* 'poroszul', szinte kétségtelen, hogy volt latin *Prusi, orum* alakváltozat. Ebből való a régi magyar *prusz*. A mai magyar *porosz*-ra első adatunk 1791-ből van, és ez Sándor István alakítása az *orosz* mintájára (l. Sokféle IV, 233 és NyÚSz.) | *punok* ~ *púnok*, vö. latin *Poeni, ōrum* és *Pūni, ōrum* | Székely I. i. m. 116, 118: az *Vandaloc;* Magyari I. i. m. 177, 205: *Vandaloc, Vandalokat* és vö. klat. „*Vandali*, vel *Vandalii, orum*" (Márton, Lex. 1818. stb.).

Hogy ezek s az ilyen típusú latin „tőalak"-ban átkerült népnevek csakis latin casus obliquusokból keletkezhettek, annak bizonyítására idézem a következőket:

MA.[3] ezt írja: „*Dani*, g. m. plur. — Danusoc, *Danoc*", Márton, Lex. 1818. meg ezt: „*Dăni, ōrum*, m. 2. plur. Dánusok, *Dánok;* die Dänen, Dännemärker". Hogy a magyar *dánok* csak a latin *Dani* s nem a német die *Dänen*-ből való lehet, bizonyítja, hogy a német névből magyar *dének* lett volna. — Az 1629. évi nagyszebeni Nomenclaturá-ban ezt találjuk: „Francia orientalis — Franckenland — *frantzok* országa" (l. EtSz. 1. *franc* al.). A középlatinban a franciák = „*Franci* occidentales", a frankok meg = „*Franci* orientales". A fenti magyar *francok : franc c*-je alapján csakis olyan latin *Franci, orum* alakból való lehet, amely a latinban is *c*-vel hangzott, már pedig ez csakis az egyes genitivusban, továbbá a többes nominativusban, dativusban és ablativusban hangzott *c*-vel, tehát latin *Franci, Franci, Francis, Francis*. A jelen esetben szerintem fordításkor a latin többes *Franci -i* többes ragja helyébe a magyar *-k* többes ragot tették. Ezzel a latin népnév magyarrá vált s további történetében a magyar *leányok : leány* stb.

analógiájára a magyar *francok*-ból (ugyanígy: *dánok* stb.) *franc* (ugyanígy *dán*) lett (l. erről EtSz. is 2. *franc* al.).

Azt hiszem, ezzel a magyarázó elvvel megfejthető a régi magyar *huszt* is, melynek első jelentése 'huszita', s ebből a második jelentése: 'eretnek, nem katolikus'; vö. az első jelentésre: Székely István: Chron. 203, 218: „á *Hvztoc* ellen, à *Huztokra*, *Hvsztoc* ellen"; Tinódi (NySz.): *husztok*, *husztokat*; a második jelentésre: ÉrdyK. 658: *hwztoknak* és i. m. 76, 600: *hwztnak*, *hwztok* (l. NySz. is). A *huszt* név ugyanis nem lehet egyszerűen a cseh *Hus* János neve, nem lehet tehát úgy, ahogy pl. *Luther* nevének a jelentése a magyarban 'Luther tanításának követője, követői' is; vö. ÉrdyK. 605: „az atkozot *Luternek* sectaya", i. h. 94: „az atkozot *luter* tanoythwany" stb. és Matkó (NySz.): „a *lutterek* és kálvinisták" stb. A *huszt* szóban ott a *-t*, pedig *Hus* nevének *-t*-vel bővült alakja nincsen sem a magyarban (vö. Székely I.: Chron. 200, 202: *Hvs*, *Hus*, a magyar eredetű moldvai *Husz* város neve és Túróci: Chron.: „prefatus Johannes *hwz* et hieronimus discipulus eius... Johanne *hwz*"), sem pedig a csehben. A *huszt* név *-t*-je szerintem latin eredetű. Hus követőit latin emlékeink *huzistae*-nek (*z* = magyar *sz*, l. Túróczi: Chron.: *dicti huziste*, contra *huzistas... huzistarum*) és *hussitae*-nak (vö. Bartal, MLSz., Szentpétery, Script. II.) nevezik. A mai cseh név *husita*, több. *husité* szintén latin eredetű. A hazai latin *husitae* magyarul **huszitok* > *husztok* lehetett (vö. pl. hazai latin *dicti huzite* = magyar: „á mondot **huszitok*") s ebből elvonás az egyes *huszit* > *huszt* (talán az *-i-* kiesésére hasonló fejlődés ó-magyar *Galics* > *Gálcs* Székely I.: Chron. 209: „*Galcz* hegien" > mai *Gács*, Nógrád m. < ó-tót *Galič*, mai tót *Halič*).

A latin eredetű népneveknél már most meg kell jegyeznünk, hogy sok esetben egy és ugyanabban a korban egy és ugyanannak a népnek a magyar neve hol a latin egyes számból, hol pedig a latin ragok leválása után, rendesen a többes nominativusi ragnak magyar *-k*-val való helyettesítése folytán, a visszamaradt latin „tőalak"-ból alakult. Ezt a kettősséget tükrözi vissza pl. MA.[3]: „Dani, orum — *Danusoc*, *Danoc*" vagy Márton, Lex. 1818.: „Dăni, orum — *Dánusok*, *Dánok*, Vandăli v. Vandălii, orum — *Vandalusok*, *Vandalok*" szótári értelmezése. De vannak írók is, akik egy és ugyanazt a népnevet kétféle alakban használják. Így pl. Magyari István többször idézett művében egyszer *Gottoc* (l. 177), másszor „az *Gothusoknac* kiralyoc, az *Gothusokat*" (l. 115, 139) olvasható.

A XIV—XV. század határától fogva ez a kettősség van a magyar nyelvi latin népneveknél. Azt gondolom, hogy kezdetben, tehát a X—XI. század határától csak a casus obliquust és a többes nominativust adták vissza a magyarban a latin „tőalak"-kal, a latin ragot a megfelelő magyar raggal helyettesítve. Volt tehát magyar *dánus*, de: *dánnak*, *dánok*

stb. A kétféle magyar alak, amely alanyesetül szolgálhatott, vagyis: *dánus* és *dán* stb. idővel azonos értékű szóvá vált.

1791-ben az *-us*-ba végződő magyar népnevekről azt írta Sándor István, hogy az *-us*-t el kell hagyni, mert „felettébb deákos". Sokféléje IV, 233, 234 ezt írja: „Azután vessük el azt a sok *iát* az országok 's Városok nevéből, 's az *ust* a' nemzetek nevezetéből, melly mind a' kettő felettébb deákos, ugymint India, Frantzia, Konstántzia, Goritzia, Iglávia, Krakkóvia, Varsóvia, Kolónia. Dánus, Svekus, Russzus. Prusszus; 's mondjuk inkább Ind ország, Frantz ország, Kostántz, Görtz, Igló, Krakkó, Varsó, Kölön vagy Kolon, Dán, Svéd, Orosz, Porosz. Így a' Nyelvünket is a' sok Deákságtól kitisztítjuk." (NyÚSz. is *angol* al.). Sándor István népnévi példái közül csak az egy *dán* a helyes, mert ez csakugyan latin eredetű, s bár, mint fentebb láttuk, ez az alak régebben is megvolt a *dánus* mellett, úgy látszik, hogy Sándor István csak a *danus*-t ismerte. A *svéd*, *orosz* és *porosz* azonban közvetlenül nem a latin *Suecus* (ebből magyar *svékus;* l. Márton s más szótárak), *Russus*, *Prussus* ⌣ *Brussus* alakokból való. A *svéd* a magyar *Svédország*-ból származik, ez meg a német *Schweden* magyarítása. Az *orosz* török eredetű, a *porosz* meg az *orosz* mintájára készített neológus alkotás — talán épen Sándor Istváné (l. fentebb és NyÚSz.). Tény azonban az, hogy a XVIII. század végén és a XIX. század elején sok latin eredetű népnevünk *-us* végű volt. De volt akkor is, azóta is van más alakulású is.

Nagyjában ugyanazt látjuk a XIX—XX. század folyamán latinból készült magyar fordításokban is, amit a régibb vagy régi magyar emlékekben. A latin népnevek magyarrá lett alakjai közt fellelhető az a három csoport, amelyet fentebb vázoltam. Alábbi példáimat Livius, Sallustius, J. Caesar műveiből iskolák részére készült legújabb fordításokból vettem. Ime pár példa: „Belgae = *belgák*", „Galli = *gallusok*", „Getuli = *gétulusok*", „Itali = *itálusok*", Rutuli = *rutulusok*" stb.; „Avares ⌣ Avari = *avarok*", „Aquitani = *aquitanok*", „Galli = *gallok*", „Helvetii = *helvétek*", „Lusitani = *lusitanok*" „quirites = *quiritok*", „Turdetani = *turdetanok*" stb. Végül csak azt jegyzem meg, hogy a p ú n háborúkat még az Ókori Lexicon sem nevezi p ú n u s háborúknak, pedig az Ókori Lexikon sok népnevet szándékosan latin egyes vagy többes nominativusi alakban használ és ír.

Bizonyos azonban az is, hogy a XIX. és a XX. században a német tudomány révén hozzánk egyes latin-görög népnevek nem közvetlenül a latinból, hanem latinból lett német nyelvi alakból, tehát német közvetítéssel kerültek át. Ilyen szerintem a magyar „*dákok : dák*" (vö. lat. *Daci*, gör. Δάκοι MA.[3]) a német „die *Daken*"-ből (l. Zeuss, Nachbarstämme) — tehát a többes német ragnak magyar többes rag helyettesí-

tésével való, s ilyen van több is. De hogy magyar szövegeinkben azok, amelyek latin „tőalak"-ban vannak, legnagyobb részükben közvetlenül a latinból valók, mégpedig vagy a latin többes nominativusból vagy a casus obliquusokból, azt — hiszem — sikerült valószínűvé tennem.

III. Földrajzi nevek.

Magyarázó elvemmel érthetőbbé válnak magyar nyelvű emlékeink latin nyelvi eredetű földrajzi nevei is. A fordítók a casus obliquusban álló latin földrajzi név esetragját sok esetben megfelelő magyar raggal vagy magyar szószerkezettel helyettesítették, s a latin rag helyettesítése után visszamaradt latin „tövet" — magyar analógiák alapján — alanyesetül is szolgáló magyar egyes nominativusnak vették. Tételemet három — ma nem használt — földrajzi néven szemléltetem.

Első példám a Vulgatában előforduló egyh. latin *mons Oliveti*, melynek a Vulgatában *mons Olivarum* neve is előfordul. A latin név a magyar fordításokban vagy *olajfáknak hegye* (vö. DöbrK. 257 Máté XXI. 1.), *Olajfahegy* (Károlyiból NySz.), *Olajhegy* (Pestiből NySz.), *olajoknak hegye* (vö. MünchK. Márk XIV. 26), vagyis le van fordítva, vagy pedig a latin *Olivetum* = „mons *Oliveti*", fordítatlan. A fordítatlan alakok *Olivetnak hegye*, *Olivet hegye*, *Oliveti* és *Olivetimnek hegye*, *Olivetim hegy*. Így: Vulg. Máté XXI. 1: „ad montem *Oliveti*" = MünchK.: *oliuetnac hegere;* JordK.: *oliuetimnek hegyere;* ÉrdyK. 103. b.: *olyvetymnek heegyeere* | Vulg. Márk XIV. 26: „in montem *Olivarum*" = JordK.: *olyvetymnek hegyere* (MünchK.: olaiocnac hegere) | Vulg. Luk. XIX. 37: „montis *Oliveti*" = MünchK. *oliuet hegenec;* JordK.: *olyvetymhegynek* | Vulg. János VIII. 1: „in montam *Oliueti*" = MünchK.: „*oliuetnac* hegere"; JordK.: „*oliuetimnek* hegyere"; WinklK. 312: „*Oliuetim* hegere"; Vulg. Actus Ap. I. 12: „a monte, qui vocatur *Oliueti*" = JordK.: „az hegyről, ky myndatyk (?) *Olywety*, ky Jerwsalem mellet vagyon". — Más ilyen fordítatlan magyar adatokat az *Olivet*, *Olivetnak hegye*, *Olivetim*, *Olivetimnek hegye* földrajzi névre l. még Münch. és JordK. Máté XXIV. 3, XXVI. 30, Márk XI. 1, XIII. 3, Luk. XIX. 29, XXI. 37; ÉrdyK. 103. A latin *olivetum* a. m. 'olajfahely', az egyh. latin *mons Oliveti* azonban egy bizouyos maghatározott helyet jelöl, tulajdonnév, mert egy Jeruzsálem mellett fekvő hegynek a neve. Képtelenség még feltenni is, hogy a magyar fordításokban az *-um* nélküli *Olivet* alak német vagy nyugati szláv eredetű volna, s egyedül csak az *Olivetim* latin eredetű. Mind a kettő latin eredetű, csakhogy az egyik esetben a fordító a latin genitivusi *-i-*t: *mons Oliveti*, magyar *-nak* raggal, illetőleg magyar birtokos jelzős szerkezettel fordította: *Olivetnak hegye*, *Olivet hegye*, a másik esetben meg a latin *Olivetum* nominativust tette meg magyar nominativussá. A magyar

Oliveti JordK. Actus Apost. I. 12. = egyh. lat. *Oliveti*, egyes genitivus, fordítatlan. — Mégcsak a magyar *Olivetim*-nek az egyh. latin *-um* helyén álló *-im* végéről kell megjegyeznem, hogy az ilyen magyar *-im* ⌣ latin *-um* megfelelés eddig elfogadhatóan nincsen megmagyarázva (l. erről Fludorovits J., Latin jövevényszavaink hangtana 19—20).

Második példám Milánó régi magyar *Mediolánum* és *Mediolán*, a harmadik meg a Rajna folyó ugyancsak régi magyar *Rénus*, *Rénus vize* és *Rén*, *Rén vize* neve.

Milánó régi magyar *Mediolánum* és *Mediolán* nevére következő adataim vannak: ÉrdyK. 259: „Mykoron *mediolanban* yett vona... Mykoron esmeg *mediolanban* yevt vona... *Mediolan bely* zent egyhazba"; i. h. 260: „mykoron *mediolanban* be menth vona" (ezek az adatok „Zent Amborus doctornak Inneperől" szóló legendában vannak); i. h. 520: „zent Agoston yewe *Mediolanumy varasban*, hol zent Amborws doctor lakozyk vala" (ez az adat Szent Ágoston legendájában van); i. h. 673: „Vala *mediolannak* Varasaban..."; i. h. 675: „mykoron haza yewt volna *Mediolanban*, .. *Mediolannak* egyhazaban" (ezek az adatok „zyz zent Katherina Azzonnak kegyes Innepeeről" szóló részből valók). — Az ÉrdyK. itt közölt magyar részeinek pontos latin eredetijét nem tudom idézni. Jacobus a Voragine „Aurea Legendá"-jának Szent Ambrus, Szent Ágoston és Szent Katalin részeiben ilyen latin mondatokban találtam a *Mediolanum* nevet: „Cumque *mediolanum* venisset,... in ecclesia *mediolanensi*,... ad portam ciuitatis *mediolani* (id. az Aurea Legenda egy 1517-ben megjelent kiadásából). Persze, azt a latin szöveget, amelyből az ÉrdyK. fordítója dolgozott, nem ismerjük. Pintér Jenő „A magyar irodalom történetének kézikönyve" (I, 51) című nagyértékű művében azt mondja, hogy az ÉrdyK. prédikációi Temesvári Pelbárt hatását mutatják, a legendák meg Jacobus a Voragine szövegére vezethetők vissza. Bárhogyan álljon azonban a dolog, bizonyos, hogy az ÉrdyK. idejében (1524—1527.) Milánónak magyarul *Mediolánum* és *Mediolán* volt a neve. S minthogy Milánó városáról középkori latin krónikáinkban is szó van (vö. Kézai, KépKr., PozsKr., ChronMon.: *Mediolanum*, l. Szentpétery, Script. I—II.), kétségtelen, hogy a magyar név az ÉrdyK.-nél jóval régibb. — A két alakot itt is az *Olivet* és *Olivetim*-hez hasonlóan magyarázom. A magyar *Mediolán*-t eredetileg latin casus obliquus kifejezésére használták, tehát pl. latin *Mediolani*, *Mediolano*, *Mediolanum* (acc.) magyarul *Mediolánnak*, *Mediolánban*, *Mediolánt* stb., míg a nominativusi latin *Mediolanum* magyarul is *Mediolánum* volt. Magyar analógiák alapján a ragos *Mediolánnak*, *Mediolánban* stb.-ból elvonódott az alanyul is szolgáló magyar *Mediolán*.

A Rajna folyó régi magyar *Rénus*, *Rénus vize* és *Rén*, *Rén vize* nevére ezek az adataim vannak: Magyari I.: Orsz.

roml. 202: „az *Rhenus* vize mellet"; 1629-i nagyszebeni Nomencl.: „Rhenus fluvius — *Renus viz*"; PP. 1767.: „Rhenanus, a, um, — *Rénus* vizemellyéki; Márt.—Heck.: „Rheinisch—Rajnai. *Rénusi*, Rénes — Rhenanus, a, um". — Székely Istv.: Chron. 116: „à *Reẽ vizẽ* = a Rén vizén"; Szikszai 1590.: „Rhenus, fluvius Germaniae — *Rhen vize*"; Szikszai—Ujfalvi 1619.: „Rhenus, fluvius Germaniae — *Rhen vize*". — Itt is azt tartom, hogy a magyar *Rén vize*, *Rén* a latin *Rhēnus*, *Rēnus* casus obliquusaiból érthető meg a legjobban. Latin krónikáinkban sokszor van szó „fluvius *Renus*"-ról (vö. Anonymus: „transierunt *Renum* fluvium, iuxta *Renum* fluvium"; Kézai: „*Renum* pertransivit", „*Reno* transpassato"; KépKr.: „*Reno* transmeato" stb., l. MHK. és Szentpétery, Script. I—II.). Azt gondolom, hogy olyankor, mikor latinul az volt: „*Reno* transito, ad ripam *Reni fluvii*, iuxta *Renum fluvium*", vagyis amikor a folyó neve casus obliquusban állott, magyarul eredetileg a latin „tövet" látták el magyar raggal, tehát: „a *Rénen* átkelvén, a *Rénnak* partjára" stb., mikor pedig a latinban nominativus volt, azt magyarul *Rénus*-nak mondták. Idővel magyar analógiák alapján a *Rénen*, *Rénnak* stb.-ből elvonódott a magyar *Rén* alak.

A folyónak Mügelnnél és a Szepesszombati Krónikában *der Rein* (írva *Reyn* is, l. Szentpétery, Script. II.) a neve. Ó-felnémet alakja a névnek *Rīn* (l. Naumann, AlthdGram.[2] 7). Hangtanilag nem volna lehetetlen a magyar *Rén*-t akár az ó-felnémet *Rīn*-ből, akár a közép-felnémet *Rein*, *Rhein*-ból származtatni. Ismerve azonban a külföldi városnevek latin emlékeinkben jelentkező hangalakját, ismerve azt, hogy ezek a nevek általában latinok vagy középkori latinosított alakok, a régi magyar *Rénus* mellett használt *Rén* sem igen lehet más, mint latin eredetű. A külföldi földrajzi nevek nagyobb mértékű magyarítása terén nagyobb változások a XVIII. század folyamán történnek. A mai magyar *Rajna* név is XVII. századi, s talán ú. n. ál-latin jövevény. Az első geografia magyar nyelven a XVIII. században jelent meg (l. Szily Kálmán, Adalékok 121—6), s innentől fogva van nagyobb mértékű változás a külföld földrajzi neveinek magyarításában.

IV. Köznevek.

„Keresztneveinkről" szóló értekezésem végén ezt írtam: „Befejezésül még csak azt kell megemlítenem, vajjon a lat. *-us* végű köznevek terén is vannak-e ilyen részint tudatos, részint tudattalan elvonások, más szóval, vajjon ilyenek, mint: *kar:* lat. *chorus*, *apostol:* lat. *apostolus*, *angyal:* lat. *angelus*, *zsinat:* lat. *synodus*, *legát* (sokszor a codexekben): lat. *legatus* stb. elvonások-e, vagy pedig *-us* nélküli alakok átvételei. Ma [értsd: 1914-ben] ezekről még az a nézetem, hogy nem

közvetlenül a latinból jöttek át nyelvünkbe (l. e kérdésről legutoljára Szily: MNy. VI, 145). A mikor azonban ezt vallom, nem tagadom el azt a meggyőződésemet, hogy a latinból került köznevek terén is kell lenni ilyen elvonásoknak (vö. NyÚSz. 12, 13 és nem latin nyelvi szavaknál ily elvonásokról Simonyi, Elvonás 43. s köv. l.). Két szóról ezt kétségtelenül be is tudom bizonyítani; az egyik a mai *mód* szó, amely régebbi *modos*-ból elvonással keletkezett, s ez a *modos* a latin *modus* mása. A másik szó a *francú* ∽ *francu*, a mely a betegségnek tudatosan csinált latin »*morbus franzus*« (*z* = *c*) nevéből — nyilván tudatosan — készült elvonás." (L. MNy. X, 254—5.)

Fludorovits Jolán „Latin jövevényszavaink hangtana" című nagyértékű dolgozatában a latin *-us* végű tulajdonnevek magyar *-us* nélküli alakjáról (vö. lat. *Martinus:* m. *Márton*, lat. *Petrus:* m. *Péter* stb.) adott magyarázatomat, nagyobb mértékben mint én, kiterjesztette a köznevekre is. Idevonatkozólag Fludorovits Jolán ezt írja: „Régebben csak a *mód* szóról tették fel, hogy közvetlenül lat. eredetű, mert ennek a régi nyelvben *modos* alakváltozata is van (vö. JókK. 92: *modos*raualo NySz.); a többi *-us* nélküli szóról azt tartották, hogy azok szláv (szlovén) közvetítéssel kerültek nyelvünkbe (vö. MNy. X, 255; EtSz. *advent* címszó). Ámde *advënt* < egyh. lat. *adventus* | *angyal* < egyh. lat. *angelus* | *apostol* < egyh. lat. *apostolus* | *dékán* < egyh. lat. *decānus* | *kar* < lat. *chorus* | *prépost* < egyh. lat. *praepositus*, sőt a régi nyelvben: *legát* (ÉrdyK. 631: *legath* NySz.) < lat. *lēgātus* | *prelát* (Com: Jan. 127: *praelatoc*) < egyh. lat. *praelātus* hangtanilag a lat.-ból teljesen megmagyarázhatók, azonkívül mint általános keresztény terminus technikusoknál az egyh. lat. formákon épen úgy megtörténhetett a magy.-ban az elvonás, mint a tulajdonneveknél (pl. ahogyan az *Angyalos* szn. és hn. EtSz. a lat. *angelus*-ból származik, ugyanerre mehet vissza az *angyal* köznév is). — — Lat. *-ius* ∽ magy. Ø: *dénár* < lat. *dēnārius* | *január* < lat. *Jānuārius* | *február* < lat. *februārius* (de *március*, *június* stb.; a két előbbi hónapnév nyilván azért *-ius* nélküli, mert a hónapok nevei *május* kivételével mind háromszótagosak)." (L. MNy. XXVI, 192.)

Fludorovits Jolán írta a Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvébe „A magyar nyelv latin jövevényszavai" című részt (I. köt. 12. e. füzet. 437). Ez értékes dolgozatban a latin *-us* végű s magyarrá lett tulajdonnevekről (vö. lat. *Martinus*, *Petrus* stb.: m. *Márton*, *Péter* stb.) adott magyarázó elvemet elfogadja s áttérve a köznevekre ezt írja: „Köznevekben az *-us*, *-ius* megmaradása az általánosabb; *-us* nélküli alakok: *advent* < egyh. lat. *adventus*, *angyal* < egyh. lat. *angelus*, *apostol* < egyh. lat. *apostolus*, *dékán* < lat. *decanus*, *jácint* < lat. *hyacinthus*, *mód* < lat. *modus*, *prépost* < egyh. lat. *praepositus*, R.

legát, prelát (NySz.) < egyh. lat. *legatus, praelatus;* — *-ius* nélkül csak: *dénár* <lat. *denarius, január* <lat. *Januarius, február* <lat. *Februarius.* Köznevekben az *-us, -ius* elmaradása még magyarázatra szorul. Valószínűnek tartjuk, hogy itt is az elvonásnak valamilyen esetével állunk szemben,[1] legalább is a régi nyelvben egymás mellett állnak *mód* és *modos* (NySz.), *jácint* és *jácintos* (NySz.)." (L. i. m. 34.)

Fludorovits Jolán tehát a magyarba került latin *-us, -ius* nélküli közneveket vagy jórészüket közvetlen latin átvételeknek tartja, mert hangtanilag a latinból kifogástalanul megmagyarázhatók. Hogy a latin *-us, -ius* e közneveknél a magyarban hogyan maradt el, arra régebben úgy felelt, hogy úgy, mint a tulajdonneveknél. Ha a latin *Angelus* tulajdonnévből a magyarban *Angyalos* és *Angyal* személynév válhatott, akkor ugyanilyen módon keletkezhetett a latin *angelus* köznévből a magyar *angyal* köznév is. Az alakulást Fludorovits a közneveknél is becenévnek érzett elvonás útján magyarázta, legutolsó dolgozatában azonban azt mondta, hogy köznevekben az *-us, -ius* elmaradása még magyarázatra szorul, de valószínű, hogy itt is az elvonásnak valamilyen esetével állunk szemben.

Ma már én is az *-us, -ius* nélküli közneveket közvetlen latin s nem szláv (szlovén) közvetítéssel került jövevényszavaknak tartom. Átvételük módját pedig egészen úgy magyarázom, ahogy fentebb a latin szóvégnélküli magyar nyelvi latin tulajdonneveket, népneveket. Nem tagadom, hogy lehet e köznevek közt becenévnek (esetleg magyar melléknévnek — jelzőnek) érzett, elvonás útján keletkezett köznév is, a nagy, sőt túlnyomó többség azonban latin casus obliquusokból vagy latin többes nominativusból érthető meg a legjobban. A latin műveltségű magyar papság magyar beszédében a latin rag helyébe egyszerűen a magyar ragot tette vagy — birtokviszony esetében — megfelelő magyar szerkezettel helyettesítette, úgy, hogy meghagyta a latin rag leválása után az egyh. latin terminus technicus vagy más latin szó visszamaradt „tőalakját". E latin műveltségű papság latin nyelvi szókészletében persze megvolt az illető latin szó egyes nominativusa is, azonban magyar beszédében, magyar fordításában a magyar raggal ellátott „tőalakok" magyar analógiák alapján a rag elhagyásával válhattak magyar nyelvi egyes nominativusi alakokká is.

Magyarázó elvem természetesen nemcsak az *-us, -ius*, hanem más szóvégű s más névragozáshoz tartozó latin köznevekre is áll. A magyarázó elv alkalmazásánál csak egyet nem szabad elfelejtenünk. A kezdet kezdetéből, a latin szertartású térítés első évtizedeiből, tehát a X. század második feléből, azután a XI. század első tizedeiből magyar szövegeink nin-

[1] Én szedettem ritkítva. — M. J.

csenek. Pedig hogy már akkor magyarul is szólni kellett a „duodecim *apostoli*"-ról, az „*angelus* Domini"-ról, aki Máriának jelentette, hogy fiat fog szülni, „Michael *archangelus*"-ról, „*Satanas*"-ról s annyi másról (l. fentebb is a *Joannes : János, Iván* névnél: MNy. XXXVI, 150), abban semmi kétség sincsen. A legelső idevonható magyar adatok közé tartoznak a HB. adatai, de ezek is a térítés kezdetétől aránylag távoli: 1200 körüli időből valók. A HB.-ben olvassuk ezt: „vimagguc . . . bovdug michael *archangelt:* es mend *angelcut.*" Nagyon valószínű, hogy a latin eredetiben körülbelül ez állhatott: „Oremus . . . beatum michaelem *archangelum* et omnes *angelos*" (l. Révai, Antiquitates 38 fordítását; a Jakubovich—Pais ÓMOlv. 71—2 levő latin szövegben sem az *archangelus*, sem pedig az *angelus* szó nem fordul elő). — A HB. fordítója az *archangelum*-ban és az *angelos*-ban a latin ragot magyar raggal helyettesítette, máskülönben az egyh. latin terminus technicust meghagyta.

Ha azonban késeiek is meglévő magyar adataink, mi e kései adatokból a kezdet kezdetére, a térítés első évtizedeire mégis olyan következtetéseket vonhatunk, amelyek az első idők gyakorlatát elég híven jellemzik.

Magyarázó elvem, mint már fentebb is említettem, a következő: Olyan esetben, mikor egy latin *-us, -ius*-ba végződő köznév a magyarban e szóvég nélkül van meg, a magyar köznév becenévnek érzett, elvonás útján keletkezett köznév is lehet, a nagy, a túlnyomó többség azonban latin casus obliquusokból vagy latin többes nominativusból érthető meg a legjobban. A latin műveltségű magyar papság magyar beszédében, fordításban igen sokszor a latin rag helyébe egyszerűen magyar ragot tett, vagy — birtokos szerkezetben — megfelelő magyar szerkezettel helyettesítette — meghagyván a latin rag leválása után az egyh. latin terminus technicus vagy más latin szó visszamaradt „tőalak"-ját. Ez a „tőalak" azután magyar beszédben, magyar analógiák alapján magyar egyes nominativusi alakká lett. Ez a magyarázó elvem vonatkozik bármely latin névragozáshoz tartozó szóra, minden köznévi latin szóvégre.

Tételem bizonyítására először olyan latin jövevényszavakat idézek, amelyek egy és ugyanabban a magyar emlékben eredeti latin egyes nominativusi szóvéggel és latin „tőalak"-ban jelennek meg. Idevaló példáim:

Satanás és *sátán.* — Vulg. Máté XII. 26: „Et si *Satanas Satanan* eicit" = JordK.: „Es ha az *sathanas sathant* yz ky" (MünchK.: „es ha *sathanas sathanast* ki vet"); Vulg. Luk. XI. 18: „Si autem et *Satanas* in se ipsum diuisus est" = MünchK. „Es ha kedeg *sathanas* ônôn benne megozlatot"; JordK.: „Ha azert az *sathanas* es ennen magaban megh hasonlot" ∽ Vulg. Luk. X. 18: „Videbam *Satanan*" = MünchK.: „latom vala

sathant"; JordK.: „Latom vala az *Sathant*". — Bár a latinban van egyes nominativusi *satan* is (l. MÁRT., Lex. 1818.), az egyh. latinban és így a Vulg.-ban is *sathanas* a nominativusi alak (vö. MA.[3] is: „*Sátanas*, ę, vel *sathanas*, σατανᾶς — *Satan*, ördög, Ellenség"). Ragozása a Vulg.-ban: gen. *Sathanae*, acc. *Sathanan*, voc. *Satana*, ez utóbbira vö. JordK. Máté IV. 10: „Menyel *Sathana*" (a Vulg.-ban: „Uade *Satanas*" = MünchK.: „meń *sathanas*", DöbrK.: 303: „meń el *satanas*"). — A magyar emlékekben *satanás* és *sátán* a szó (l. NySz.), a mai nyelvben: *sátán*.

Kárdinális és *kárdinál* (NySz.). — A szövéget illetőleg kétféle alakot találunk az ÉrdyK.-ben: 236: „es *Cardinarossa* zentőlee" ⌒ 452: „egy *kardinal* rokonsaga"; 592: „*Gardinalokkal* . . . az *Gardinaloknak*". Más emlékekben: JókK. 107: „*Gardinalis* mykoron mynd azt megmondotta uolna zent ferenczenek" = Speculum 49. b.: „Quem cum omnia retulisset *cardinalis* beato Francisco"; i. h. 75: „Nemczak pispekek, *gardinarosok*, de papa es . . ." = Speculum 141. a.: „Non solum episcopi et *cardinales* sed etiam summus pontifex". *Gárdinál*, *kárdinális*, *kárdinál* alakváltozatokat l. NySz., MURM. 2242. — Az egyh. latinban a szó: *cardinalis*, a mai magyar nyelvben *kardinális* és *biboros*, *bibornok* KELB.[3].

Módos és *mód*. — Vö. Speculum 22. a.: „pannum plicatum *in modum* mantelli" = JókK. 92: „palast *modosra* valo" ⌒ i. h. 16. b., 17. b.: „curiose" = JókK. 83, 84, 85: „oduar *modra*". Vö. MURM. 1336: „Picea—Cedrus *modofa*." Talán ilyen latin szövegből: „arbor *ad modum* cedri". — A latin szó *modus*, *-i;* a NySz. a JókK. *modos* szavát *módos*-nak olvassa, s a *mód* szótól különválasztva tárgyalja.

Ugyanabból a magyar nyelvű emlékből ilyen kettős alakváltozatokra több példám nincsen. Alig volna azonban bizonyítható, hogy *satanás*, *kárdinális*, *módos* közvetlen latin, a *sátán*, *kárdinál*, *mód* meg közvetlen latin nem lehet. Ellenkezőleg, minthogy *sátán* és *kárdinál* egyh. latin műszók, közvetlen latin eredetük valószínű. Mind a kettő latin casus obliquusból, a *kárdinál* esetleg *kárdinálok*-ból, mint a latin *cardinales* magyar megfelelőjéből magyarázható. A magyar *mód* meg szótörténeti okokból német közvetítés nem lehet. Ha azonban a latin *modo* (vö. „quo *modo*", „nullo *modo*"), *ad modum:* magyar *módon* (vö. „mi *modon*", „semmi *módon*" NySz.), *módú* megfelelésből indulunk ki, a magyar *mód* kifogástalanul megmagyarázható. A magyar *mód* is közvetlen latin átvétel.

Tételem bizonyítására másodszor olyan latin jövevényszavakat idézek, amelyek más-más magyar emlékben fordulnak elő latin szóvéggel és latin „tőalak"-ban, az emlékek azonban nagyjában egykorúak, s az illető latin „tőalakú" szavak mások, mint közvetlen latin átvételek nem lehetnek. Idevaló példáim:

Kastello[u]m és *kastély*. — Vö. Speculum 16. a.: „misit per *castella* et villas“ = JókK. 82: „boczattya uala *Castellomokba* es falukba“; Vulg. Luk. XXIV. 13: „duo ibant ipsa die in *castellum*, quod erat in spatio stadiorum sexaginta ab Hierusalem, nomine Emmaus“ = WinklK. 271: „Az ydôben Ihusnak thaneythwany kôzzôl kettô megen vala Azon napon az *kastellumba* ky wala hatwan keed fôldôn Ihrlmhôz kynek newe Emaus“ ⌣ MünchK. Luk. XXIV. 13: „Es kettô azoc kôzzôl azon napon mennec vala az Emaus neuô *castèl'ba*, ki vala hatuan lab fôldne Ihrlmtôl“. — A MünchK.-ben a *kastély* igen sokszor fordul elő (vö. Máté IX. 35, X. 11, XIV. 15, XXI. 2, Mk. VI. 6, VIII. 27, XI. 2, Luk. V. 17, VIII. 1, IX. 6, XIII. 22, XVII. 12, XIX. 30, 28, Ján. VII. 42, XI. 1, 30), s ilyenkor a Vulgatában minden egyes esetben *castellum*, illetőleg valamely ragos alak van. pl. *castello*, *de castello*, *per castella* stb. — A magyar *kastellom* és *kastély*, *kastél* más emlékeinkben is előfordul (l. NySz. és vö. Székely István: Chron. 209; „a' Galcz hegien valo *castélt* [= Gács vára], Rosno bańai *Castelra* [= Rozsnyó]“ stb.). Jelentése: 'kisebb megerősített hely, váracska, vár, sánc'. Ez a jelentése — más jelentései mellett — a latin, hazai latin *castellum*-nak is (vö. Cal.: „*castellum:* Kastélyotska“; Márt., Lex. 1818.: *castellum* 1. 'minden megerősített hely, erősség, sánc, jeder befestigte Ort, eine Festung. Schanze'; 2. 'kastély, vár, ein Castell, eine Burg'; 3. 'receptaculum aquae deductae, unde per omnia loca distribuitur'). — A magyar *kastellom* és *kastély* eredetéről eddig az volt a nézet, hogy a *kastellom* közvetlen latin, a *kastély* meg német közvetítéssel került latin jövevény (l. Lumtzer—Melich, DLw.). Hangtanilag a *kastély*-t a német *Kastell*-ből nem könnyű megmagyarázni. A szóvéggel: német *-ell* ⌣ magyar *-él*, *-ély* nincsen nagyobb baj, a szó belseje azonban nehezen érthető. Amikor azt látjuk, hogy a magyar *Pest* németül *Pest*, azaz *Peszt*, nehezen tudjuk megérteni, hogyan válhatott a német *kastell*-ből, tehát kiejtve *kásztell*-ből magyar *kastély*. A szóbelseji német *-st-* (olv. *-szt-*): magyar *st* megfelelés nehezen érthető (l. alább a *must* szót is). Ha azonban úgy fogjuk fel, hogy a magyar *kastellom* eredetileg a nominativusi latin *castellum*-nak, a magyar **kastël* > *kastél* > *kastély* meg eredetileg latin casus obliquusnak és többes nominativusnak megfelelőjéül szolgált, vagyis volt latin *castello* = **kastëlnak*, *castella* = **kastëlok*, akkor teljesen érthető a *kastély* szó *st*-je is, amely így hazai latin (l. alább a *must* szót is) s alakja is az. A magyarázatot erősen támogatja az a tény, hogy a MünchK. *kastély* szavának a Vulgatában minden egyes esetben a latin *castellum* vagy valamely ragos alakja felel meg. S fordítva is áll: Ha a Vulgatában *castellum*, *castello* stb. van, a MünchK. azt *kastély* szóval fordítja.

Balzsamom és *balzsam*. — Vö. Speculum 54. b.: „*balsa-*

mum diuine gratie" = JókK. 136: „isteny malaztnak *balsamomat*"; ÉrdyK. 475: „*balsamom* yllatot"; CAL.: „*balsamum — Balsamom*" stb.; sok más adat NySz., MURM. 1390—1393, MA.[3] ⌒ CornK.-ból NySz.: „az zent leleknek *balsamaval*"; MÁRT., Lex. 1818.: „Balsamum: *bal'sam. bal'samfa, bal'samtsemete*, Balsam, Balsambaum, Balsamstaude"; Pázmányból NySz.: „a hóltt testét *balsamozná*". — A magyar *balzsamom, balzsamum, balzsamon* (vö. MAl.[3]: *Balsamon*) és *balzsam* eredetéről eddig azt tartottuk, hogy *balzsamo[u]m* közvetlen latin, *balzsam* meg szlovén, esetleg német nyelvi közvetítéssel átkerült latin jövevény (l. LUMTZER—MELICH, DLw., de l. EtSz. is). Hangtanilag a magyar *balzsam* a német *balsam*-ból alig érthető a magyar *zs* miatt. A szláv nyelvekből sem vehettük, mert a szó ott is *balsam* (olv. *sz*-szel, cseh), *balzam* (tót). A magyar *balzsam* előbbi *balsam*-ból közvetlen latin átvétel. A közvetlen latin átvételt többféleképen lehet magyarázni. Lehetséges, hogy egy **balzsamomoz* igéből egyszerejtéssel (haplologia) *balzsamoz* lett, s ebből elvonással *balzsam*, valószínűbbnek tartom azonban azt, hogy a magyar *balsam* > *balzsam* a latin *balsamum* casus obliquusaiból és többes nominativusából magyar raghelyettesítéssel s aztán elvonással keletkezett.

Pontom és *pont.* — Vö. Tyuk: Józs.: „két *punctumi* vadnak" (NySz.); Mikes: „egynehány *punktumokban*"; TitkRózs.: utolsó *ponctomához;* Com.: „ettől a *pontomtúl*" stb. ⌒ ThewrK.: „Eott *punctban*"; ÉrdyK. 556: „neegy reend bely *ponctok* . . . Elssew *ponct* . . . masod *ponct*"; i. h. 11, 87, 327, 352: *ponctban*, 607: *ponctokról ponctokra;* kódexek: *poncth, eg punct, pont;* nyomtatványok: első *punt, pont* stb. (NySz. után). — A *punktum* > *ponctom* > *pontom*-ról és a *punkt* > *ponkt* ⌒ *punt* > *pont*-ról eddig azt tartottuk, hogy a kéttagú szó közvetlen latin, az egytagú meg a német *punkt*-ból való, tehát nem közvetlen latin jövevényszó (l. TMNy. 177, LUMTZER—MELICH, DLw.). A NySz. is két külön cikkben tárgyalja őket, külön a *pont*-ot, s külön a *pontom*-ot. Lehet, hogy igaza van abban, hogy itt két külön időben történt átvételről van szó. A *pontom, punktum,* szóval a kéttagú alak csak nyomtatványokban fordul elő, tehát lehet újabb átvétel, a *punkt* > *ponkt* > *pont* meg kódexekben is, nyomtatványokban is, lehet tehát régibb átvétel. De az egytagú *punkt* > *ponkt* > *punt* > *pont* alak is lehet közvetlen latin átvétel. A latinban a szó *punctum* és *punctus* (genitivus *-us*). Minálunk inkább csak a *punctum* volt s ma is az járatos. Ha mármost a latin szövegben, beszédben ez volt: „in uno *puncto*, in eodom *puncto*, *de punctis ad puncta*, quatuor *puncta*" stb. a magyarban ezt így fejezhették ki: „egy *punktban* (vö. ÉrdyK. 11, 87), „azon *punktban*" (vö. ÉrdyK. 352), *punktokról punktokra* (vö. ÉrdyK. 607), „neegy reend bely *punktok*" (vö. ÉrdyK. 556) stb. A *punktban, punk-*

tok, *punktot* (vö. ÉrdyK. 325) ragos alakokból a magyarban magyar analógiák alapján szabályosan elvonódhatott a magyar *punkt* nominativus, s ebből szabályosan vált a *ponkt* > *pont* szó. A magyar *pont* tehát közvetlen latin átvétel lehet, s nézetem szerint az is.

Vannak e csoportba tartozó más példáim is, de messze vezetne, ha mindegyikről írnék. Egyről azonban mégis szólnom kell, mert azt hiszem, hogy ez nem ide való példa. Ez a MünchK. 'kád' jelentésű *kádos* szava.

MünchK. Luk. XVI. 5, 6 ez van: „Meneuel tartozol en vramnac, Es az monda ô neki Zaz *kados* olayal." Minthogy itt a *kádos* a. m. *kád*, s a DöbrK.-ben csakugyan *zaz kad olayal* áll (vö. DöbrK. 362 Luk. XVI. 5, 6: „Menevel tartozol en vramnak: estahat v̂ monda: zaz *kad* olayal", l. NySz. is), azt lehetne mondani, hogy a magyar *kád* és a MünchK. *kádos* szava közt olyan viszony van, mint a magyar *modos* és *mód*, *kardinális* és *kardinál* stb. A magyar *kád* tehát közvetlen latin átvétel volna. — A *kád* szó végső forrása a héber *kad* szó (l. DebrGram. 333, CzF., Bern., EtWb. *kadˁ* al.). A zsidóból a görögbe (κάδος), majd a latinba (*cădus*, *-i*) került. Európai vándorszó a κάδος—*cadus*, s csak az a kérdés, milyen közvetítéssel került hozzánk s lett *kád* alakúvá. Azt tartom, hogy a mi *kád* szavunk délszláv közvetítéssel került hozzánk, s a magyarban *kádos* köznév — a MünchK.-en kívül — sohasem élt. A MünchK. *kádos* szava fordítatlanul hagyott latin többes accusativus. Luk. XVI. 5, 6 része ugyanis a Vulgatában így hangzik: „Quantum debes domino meo? At ille dixit: Centum *cados* olei." A MünchK.: „Zaz *kados* olayal" esetében a *kados* olyan latin ragos alak, amilyeneket emlékeinkből én is, Zoltvány Irén is szép számmal idéztünk; vö. DomK.: „*padonak* vizeben" = „in flumine *Pado*" (MNy. XIV, 74); NádK.: „*persarom beli* keral" = „rex Persarum" (MNy. XV, 99 stb.).

Harmadik csoportba sorolom azokat a latin jövevényszókat, amelyeket — bár latin egyes nominativusi szóvéggel egy és ugyanabból vagy egykorú magyar nyelvű emlékekből kimutatni nem tudom őket — hangtani okokból minden más nyelv közvetítése nélkül csakis a latinból vehettünk át, vagy amelyeket mint közvetlen átvételeket a latinból kifogástalanul meg tudunk magyarázni. Sok idevágó példám van, közülök hadd álljanak itt a következők:

Vers. — A latin *versus*, gen. *-us* költészeti és egyházi műszó. Mint költészeti kifejezésnek a klasszikus latin *versus*-nak jelentései: 1. 'die Zeile eines Gedichtes, rhythmisch geordnete Wortreihe'; 2. 'aus zwei oder aus mehreren Zeilen bestehender Absatz, Strophe'; mint egyh. kifejezés az egyh. latin *versu* a. m.: 'Unterabteilung eines Kapitels der Bibel'. Ezek a jelentései megvannak a magyar *vers* szónak is. Mint költészeti kifejezés: 1. 'kötött beszéd egy sora' (CzF.); 2. 'kötött beszéd két

vagy több sorból álló szakasza, stropha' (CzF.); mint egyházi kifejezés: 3. 'a Szentírásban az úgynevezett részek vagy fejezeteknek számokkal jelölt egyes szakaszkái' (CzF.). — A latin *versus*-ból *vers* szavunk kifogástalanul megmagyarázható hangtanilag is. Ha a klasszikus latinban ez volt: *versus facere, versus fundere*, magyarul ezt így mondhatták: *verseket szerzeni, költeni, csinálni*, ha meg a prédikáló pap szentbeszéde témáját olvasta fel a bibliából, mondjuk ezt: *Actus Apostolorum, cap. XXI. in primo versu — usque ad quartum versum*, akkor magyarul nagyjában ezt mondhatta: „E mai szentbeszéd tárgyát megírva találjuk Apostolok cselekedetei XXI. részében az első *verstől* a negyedik *versig*." — Felfogásom szerint tehát a latin *versus* (többes accusativus), *versum* (egyes accusativus), *versu* (ablativus) casus obliquusok ragját megfelelő magyar raggal, illetőleg magyar szerkezettel *(ad versum)* helyettesítették. Az így alakult latin „tőalak"-ból magyar beszédben magyar analógiák alapján elvonódott az alanyul is használt magyar *vers* szó. — A latin, egyh. latin *versus* (vö. francia, provanszal *vers*, olasz, spanyol, portugál *verso* KÖRTING, LRWb.[3]) mint költészeti és egyházi műszó úgynevezett vándorszó, amely sok nyelvbe a latin műveltséggel és a latin szertartású kereszténységgel került át; vö. ó- és középfelnémet *fërs, vërs* (a IX. század óta), újfelnémet *vers*, alnémet *vers*, angolszász *fers*, angol *verse* | lengyel *wiersz*, cseh *verš*, tót *verš* stb. — Hangtanilag megmagyarázható volna *vers* szavunk a X—XIII. századi ófrancia *vers*-ből is (vö. az ófrancia eredetű magyar *botos, Lajos* szavakat), s érthető volna hangtanilag a cseh—tót—lengyelből is. Hangtanilag csak a németből nem fejthető meg *vers* szavunk, pedig a TMNy. 177 és LUMTZER—MELICH, DLw. szavunkat a németből származtatja. A német köznyelvben és az irodalmi nyelvben a szó *fersz*-nek (írva *vers*) hangzik. Bár a németben a XIII—XIV. század óta az *r* utáni *s* = zöngétlen interdentalis sibilans egyes szavakban *š*-sé lett, a *fersz*-ben (írva: *vers*) a köz- és irodalmi nyelvben ez nem történt meg. A német szókezdő mássalhangzó azonban az ófelnémet korszakbeli átvétel óta a németben mindenkor *f* volt. A magyar *vers*, amely mindenkor *v*-vel, tehát zöngés hanggal ejtődött, német jövevény nem lehet. — Mindent összefoglalva: a magyar *vers* szó közvetlenül a latinból való, mert onnan hangtanilag kifogástalanul megfejthető.

Hasonlóan magyarázom, s így közvetlen latin átvételeknek tartom a többi közt a következő latin szóvégüket vesztett magyar szavainkat is:

Advënt (NySz.) < egyh. latin *adventus* genitivus, *-u* ablativus stb. Vö. egyh. lat. „de *adventu*" = Székely István naptára: „Az *aduentről*"; — egyh. lat. „in *adventu*" = DöbrK. 235: „*Adventba* vecerñei hymnus"; ÉrdyK. 8: „*Adventban* Masod vasarnap Epistolaya"; NySz.: „Zentlelek *advent* het" stb.

(vö. Vulg. I. Cor. 1 : 8: „in die *adventus* Domini nostri Iesu Christi" = DöbrK. 377: „vronk cristosnak *el iővetenek* napiara").

Angyal < egyh. latin *angeli, -o, -um, -orum, -is* stb. Vö. Vulgata Luk. XV. 10: „coram *angelis* Dei" = MünchK.: „istennec *anǵali* elôt"; — Vulgata Luk. XVI. 22: „portaretur ab *angelis*" = MünchK.: „vitetnec az *anǵaloctol*" stb. (l. fentebb is: HB.: „mend *angelcut*").

Apostol < egyh. latin *apostoli, -o, -orum, -is* stb. Vö. Actus b Fr: „assumpsit sibi duodecim *apostolos*" = JókK.: „ven maganak tizenket *apostalt*" (Nyr. XXXI, 312); — Vulgata Luk. VI. 13: „quos et *Apostolos* nominauit" = MünchK.: „kiket es *apostolocnac* neveze"; — Vulgata Luk. XVII. 5: „Et dixerunt *Apostoli* Domino" = MünchK.: „Es mondanac az *apastaloc* vrnac"; — Vulgata: *Actus Apostolorum* = DöbrK.: 335: „Aldozo napian *Apostolok dolga* Cap. elsô"; i. h. 320, 338, 340, 343: „Kedden epistola *Apostolok mivelkedetiben* XIII." stb.

Arkangyal < egyh. latin *archangeli, -o, -orum, -os, -is* stb. Vö. Actus b. Fr.: „quadragesimam ad honorem *archangeli* Michaelis" = JókK.: „Zent mychal *arkangyalnak* negyuen bewytet" (Nyr. XXXI, 387) stb. (l. fentebb HB.: „bovdug michael *archangelt*").

Dékán (NySz., Murm. 2249 stb.) < egyh. latin *decani, -o, -um* stb.

Elefánt (BesztSzój., SchlSzój., NySz., EtSz.) stb. < középk.-latin, hazai latin *elephanti, -o, -orum, -os* stb. MA.[3] vagy < latin *elephantis, -em* stb. (vö. lat., hazai lat. *elephas, -antis* BesztSzój., Murm. 534; hazai lat. *elephans* SchlSzój.).

Forint (l. EtSz.) < középk.-latin, hazai latin *floreni, -orum* stb. (l. a megokolást és bizonyítást az EtSz.-ban).

Garas (NySz.) < latin *grossi, -o, -um, -i, -orum* stb.

Gárgyán, gvárdián stb. (NySz.) < egyh. latin *gvardiani, -o, -orum* stb.

Kanonok < egyh. latin *canonico, -um, -orum, -os* (vö. „in canone ecclesiae ad scriptus. Hinc: Subst. *Canonicus, -i:* káptalanbeli úr, ein Domherr" Márt., Lex. 1818.).

Káplán (NySz.) < egyh. latin *capellani, -o, -um, -orum* stb. Vö. ÉrdyK. 574-ből NySz.: „Yelesbek valanak zent Ruffinus egyhazaban *keth kaplanok*" stb.

Kar < egyh. latin *chŏri, -o, -um* stb. Vö. Vulgata Luk. XV. 25. „audiuit symphoniam et *chorum*" = MünchK.: „halla a' hangoslatot es a' *kart*"; — egyh. lat. „apostolorum *chorus*" = FestK.-ből NySz.: „apostoloknak *kara*"; Görcs: Máty. 61-ből NySz.: *chorba* stb.

Konvent < egyh. latin *convĕntus, -u, -um* stb. (vö. egyh. lat. „*conventus*, klastrom, szerzet, das Kloster, der Convent" Márt., Lex. 1818.). Vö. BirkK.: „az egez *conuent*" (M. Könyvszemle XIV, 15, 17); ÉrdyK. 413: „sok *Conuent* Gyewlt vona" stb.

? *Lator*, ragozva: *latrok*, *latrot* stb. — BALASSA JÓZSEF: Nyr. LIX, 2 szavunkat a latin *lātrō*-ból származtatja. Hogy egyes vagy többes számi latin alakból-e, azt nem mondja meg, de nyilván latin többes nominativusból. Ezt következtetem magyar nyelvi idézeteiből. Ezek: *Ty vatok kett latrok* (JókK.-ből NySz.), *Ty gonoz latrok* (VirgK.-ből NySz.), „*Latrok* yeweenek en hazamra . . . *Gonoz teewő latrok* (ÉrdyK.-ből NySz.); majd így folytatja: „Amint fentebb a kódexekből vett idézetekben látjuk, a *lator* szó csaknem mindég többesszámban fordul elő: *latrok*; a régi ú. n. hangzóvesztő szótövek (*álmok : álom*, *sátrak : sátor*, *ökrök : ökör*, *bokrok : bokor*) mintájára a *latrok*-hoz is megalkotta a nyelvérzék a *lator* egyes számot." Szerintem az átvételnek is latin többesből kell kiindulnia. A Vulgatában *duo latrones* van: Máté XXVII. 38 („Tunc crucifixi sunt cum eo *duo latrones:* unus a dextris, et unus a sinistris"), Márk XV. 27 („Et cum eo crucifigunt *duos latrones*"), Luk. XXIII. 32—33 („alii duo nequam cum eo . . . et *latrones*"). Az, hogy legrégibb fordításainkban nem *két latrok*, *latrok*, hanem *ket toluaioc*, *ket tolwayok* (MünchK., JordK.) a szó, nem akadály, hiszen a *lator* szó nyelvünkben régibb ránk maradt legrégibb bibliafordításunknál is, s a X—XI. század határán a prédikáló pap a *duo latrones*-t visszaadhatta magyarul *két latrok* szóval. Nagyobb baj, hogy a latin *latrōnes*-ból magyar *latrók* s ebből *latró*-t várnánk. Miért vált volna a latin *latrōnes*-ból magyar rövid *-o*-val *latrok?* Azután a *lator* szóra legrégibb adataink ezek: 1276: *Lotur* szn., 1345: „Paulus dictus *Lator*" (l. OklSz.), „lotricus — *lator*" SchlSzój. — A magyar szóban tehát eredetileg az első szótagban *o* volt, ebből az *o*-ból lett az *a*. Bármennyire is helyeslem elvi álláspontomról BALASSA megfejtési kísérletét, hang- és alaktani szempontból magyarázatát nem tartom kifogástalannak.

+*Legát* (NySz. kódexekből) < egyh. latin *legati*, *-o*, *-orum* stb.

+*Mamon* < egyh. latin *mamōnae*, *-am* stb. (a lat. nominativus *mammonas* és *mammōna* 'vagyon, gazdagság' MÁRT., Lex. 1818.). Vö. Vulgata Máté VI. 24, Luk. XVI. 13: „non potestis Deo seruire et *mamonae*" = MünchK.: „Nem zolgalhattoc istennec es *mamonnac*"; JordK.-ból NySz.: „istennek es az *mamonnak*". — A MünchK. a Vulgatabeli *mamona* szót *vagy* (= vagyon) szóval is fordítja (l. Luk. XVI. 9: „de *mamona*" = MünchK.: *vagabol*). Emlékeinkben s a mai nyelvben van *mammon* alakv. is.

+*Misál* < egyh. lat. *missalis*, *-e* stb. Vö. Speculum 6. b.: „in trina aperitione (így! a. m. apertione) *missalis* . . . predictum *missale*" = JókK. 6: „*mysalnak* charmad nytassan . . . *mysaalt* . . . az *mysalt*". Vö. MURM. 1660, 1666: „Humerale — *Omeral*. Corporale — *Corporal*."

Must (BesztSzój., SchlSzój., NySz. stb.) < latin *musti*, *-o*, *-um*. Vö. Vulgata Mich. VI. 15: „calcabis *mustum* et non bibes

vinum" = BécsiK.: „*mustot* ńomz es nem izol bort" (a lat. *mustum* a bibliában előfordul még: Job XXXII. 19, Énekek VIII. 2, Isai. XLIX. 26, de e részekből nincs nyomtatáskor-előtti magyar szövegünk. Apost. Csel. II. 13: „Quia *musto* pleni sunt isti" = JordK.: „mert mynd Borral tellyesek ezek"). — A latin *mustum* (vö. olasz *mosto*, francia *moût*) átment más nyelvekbe is. Közvetlenül latinból valók a germán (vö. angol *most*, ó-, közép- és újfelnémet *most*) és közszláv (vö. *mъstъ* MIKL., EtWb.) átvételek. Európai vándorszó; a magyar *must* sem lehet német vagy szláv közvetítéssel került szó *-st*-je (olv. *št*) miatt.

+*Prelát* (NySz. *prépost* al. Com: Jan.-ból: „a *praelatoc*, praepostoc") < egyh. latin *praelati, o, -orum*, stb.

Prépost (NySz.; ÉrdyK. 242: „az bodogh azzon zerzete premonstratensium. Az *prepost zerzet*" stb.) < egyh. latin, latin *praepositi, -o, -um* stb. A latin *-i-* kiesésére vö. *káptalan* (alakv.: *káptolom* NySz.) < egyh. latin *capitulum* (l. FLUDOROVITS J.: M. Nyelvtudomány Kézikönyve I, 12. e: 14. §.; másképp az *i*-ről MELICH, SzlJöv. I, 2 : 386).

Zsák < latin, egyh. latin *sacci, -o, -um* stb. — Vö. Speculum 38: „erat uestita *sacco* . . . videbatur habere de *sacco*" = JókK. 126: „hytuan *zakual* fedettek vala . . . mutattak vala az hytuan *zaknak* . . ."; Vulgata Esther IV. 1—4: „indutus est *sacco* . . . indutum *sacco* . . . *sacco* et cinere . . . ablato *sacco*" = BécsiK.: „*sacba* öltözec . . . *sakba* öltözőtnec . . . *sackal* es hamuckal . . . a *sac* eluetuen"; ugyanígy: Vulgata Baruch IV. 20, Dán. IX. 3, Joel I. 8, 13, Amos VIII. 10: „*sacco* . . . in *sacco* . . . *saccum*" = BécsiK.: „*sakiaba* . . . *sakban* . . . *sackal* . . . *sakot*" stb. — A MünchK.-ben a *zsák* szó a latin *sacculus* (kicsinyített származék *saccus*-ból) egyértékéseként fordul elő. Vö. Vulgata Luk. X. 4: „nolite portare *sacculum*" = MünchK.: „Ne akariatoc viselnetec *sakocat*"; ugyanígy MünchK. Luk. XII. 33, XXII. 35, 76. — Van azonban olyan újtestamentomi magyar szövegünk is, amely a Vulgata *sacculus* szavát a magyar *zsakcsó* 'zacskó' szóval fordítja, vö. Vulgata Luk. XXII. 35—36: „Quando misi uos sine *sacculo*, et pera et calciamentis, numquid aliquid defuit uobis? Sed nunc... qui habet *sacculum*, tollat similiter et peram" = DöbrK. 456, 457: „mikoron kvldelek titeket *sakčonal kil* es tassol'nal kil es sarvnal kil: mi nem valami ziksektek volt . . . Mostan kinek *sakčoia* vagon, vege fel. tassolat es." — A magyar *zsák* < *sák* (van *szák* változat is NySz.) szót eddig a latinból vett német *sack* másának tartottuk (l. TMNy. 180, LUMTZER—MELICH, DLw., KNIEZSA: MNy. XXIX, 101), a *zacskó*-t meg előbbi *zsakcsó* < *sakcsó*-ból (van *zakcsó*, *zsacskó*, *szakcsó* változat is NySz.) a *zsák* < *sák* szó *-csó* kicsinyítő képzővel alakult származékának tekintettük (l. MELICH: MNy. X, 194; HORGER: MNy. X, 107, XXIV, 273). A latin *saccus*, német *sack*, magyar *zsák*

végső forrása asszír *šaḳḳu*, innen föníciai és héber *saḳ*, majd innen átkerült a görögbe: σάκκος, latinba: *saccus*, közgermánba: **sakkus* (l. KLUGE, EtWb.[11]) s annyi más nyelvbe (l. KLUGE, EtWb.[11], CzF. stb.). Európai vándorszó tehát a σάκκος, *saccus*. A magyar *zsák*<*sák* közvetlen forrása a szókezdő magyar *zs-*<*s-* miatt alig lehet az ó-felnémet, közép-felnémet *sac*. Ha azonban a hazai egyh. latinból indulunk ki, akkor a *zsák*< *sák* kifogástalanul megfejthető. — Az egyh. latin ragozott *sacco*, „sine *sacco*“, *saccum* magyar beszédben raghelyettesítéssel *sáknak*, *sákba*, *sákkal*, *sákot* stb. alakúvá lett, s ezekből alakult elvonással a nominativusi magyar *sák* és ebből *zsák*. — Hasonlóan lehetséges az is, hogy az egyh. latin *sacculus*, amely a *saccus* deminutivuma, magyar kicsinyítő képző odahelyettesítésével lett a magyarban *sakcsó*-vá (vö., hogy a XV. században a *-csa*, *-cse* és a *-csó*, *-cső* képző élő képző lehetett), tehát függetlenül a latin *sacco*, *saccum* stb. casus obliquuusok alapján keletkezett magyar *sák*>*zsák*-tól. — Mindent összefoglalva: a magyar *sák*>*zsák* közvetlen latin átvétel, a latinból kifogástalanul megmagyarázható.

Zsinat<*sinat* (NySz.)<*sinad* (vö. DebrK. 94: „a Conciliomot első *Sinadot* Bitinianak tartomaniaban Nicea neuő varosba tőn“)<egyh. latin *synodi*, *-o*, *-um* stb. („*synodus:* eine kirchliche Versammlung“ MÁRT., Lex. 1818.); a középkori és a hazai latinban *sinodus* is van írva, vö. Legenda S. Stephani ab Hartvico conscripta: „ad communem solius archiepiscopi *sinodum*“ (l. SZENTPÉTERY, Script. II, 418). — SzlJövsz. I, 2:413, MNy. VIII, 152 még azt írtam, hogy *zsinat* szavunk egy feltehető római katolikus szertartású szlovén **žinod* átvétele. MNy. X, 254 már kételkedtem e magyarázat helyességében, s azt írtam, hogy elvonás útján, a szóvégnek magyar kicsinyítő *-us*>*-os* képzőül érzésével is keletkezhetett régebbi magyar **sinodus* > **sinodos*-ból. FLUDOROVITS J.: MNy. XXVI, 371 is közvetlenül a latinból származtatja szavunkat, KNIEZSA ISTVÁN: MNy. XXIX, 147—9 meg német közvetítés lehetőségét teszi fel. — A fentebb kifejtettek értelmében én *zsinat* szavunkat közvetlen latin átvételnek, mégpedig a latin *synodo*, *synodum:* magyar **sinodban*, **sinodot* alakokból való elvonásnak tartom.

A felsorolt magyar szavak egyikénél másikánál kezdetben meglehetett a latin nominativusos alakváltozat is, de ezt minden esetben nem kell feltenni. Ha a magyarban latin ragos névszók válhattak nominativusokká, mint magyar *Egyiptom*, *paradicsom*, *Aténás*, *Parcium:* ebből: „Princeps Transilvaniae et *partium* Hungariae Dominus“ (vö. MLSz.: „*Partium*, genitivus plur. pro nominativo usurpatur“; i. m. szerint a *Partium* Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd megye területe), a nélkül, hogy a megfelelő latin nominativusok is magyar szavakká váltak volna, nem szükséges minden egyes esetben feltenni, hogy *angyel* >

angyal stb. mellett volt magyar *angyelus>angyalus* stb. is. — Azonban az szintén bizonyos, hogy sok ilyen latin szót újra és újra átvettünk, pl. *kar* és később *kórus* stb. A törekvés is mindig megvolt s megvan, hogy a latin szavakat magyar beszédben latin nomivativusi alakban használjuk; így régi magyar *legát, misál, prelát* stb. újabban: *pápai legátus, misszále, prelátus* stb.; magyar *zsinat* mellett Magyari: Roml. 41: *synodusban* stb.

*

Azt hiszem, a fentiekben sikerült valószínűvé tennem, hogy latin egyes nominativusi szóvég híján levő, végelemzésben latin eredetű magyar tulajdonneveink és közneveink igen nagy része latin casus obliquusokból vagy latin többes nominativusból kifogástalanul megfejthető, s ezért e tulajdonnevek és köznevek közvetlen latin átvételek.

Nem tagadom, hogy különösen a XVIII. század óta latin eredetű tulajdonneveink és közneveink közt vannak, amelyek a német nyelv útján jöttek (mint fentebb a *dák* népnév és a XVIII—XIX. században a magyar *Horác = Horatius, Virgil = Vergilius* stb.), és vannak köztük olyanok, amelyek régebbi időkben nyugati szláv közvetítéssel kerültek (pl. magyar *bérmál:* nyugati szláv latin szertartású *bermati:* vulgaris latin *fermare*, lat. *firmare* stb.; máskép Bern., EtWb. 50, de l. EtSz.), azonban nagy többség közvetlen latin átvétel. A latin nyelv olyan sokáig volt az egyház mellett valamennyi tudomány nyelve, hogy az átvételek nagy része nem is lehet más, mint közvetlen latin. S ép ezért az egyházi kifejezések mellett bőven bizonyítható tételem a régi orvosi, természettudományi kifejezéseknél is.

Ha azonban magyarázó elvem nagyjában helyes, akkor alkalmazható minden olyan nép nyelvére, amelynél a latin nyelv az egyháznak s egykor a tudománynak a nyelve volt. Mert ez a magyarázó elv lényegében nyelvlélektani elv. Aki először mondta pl. a latin *castellum* és *castello* helyén magyarul *kastellum*, de *kastélyban*, vagy a latin „duodecim *apostoli*", „Actus *Apostolorum*" helyén magyarul: „tizenkét *apostolok*", „*Apostolok* mívelkedeti" stb., az kétnyelvű volt. Magyarázó elvem e kétnyelvűség nyelvlélektani magyarázó elve. A kétnyelvűséget igen szépen mutatják az ilyenek is: ÉrdyK. 74: „Reea felelween zent Ieromos doctor *in prologo super Johannem Lyra et lwdolphus ac plures eorum*, hogy volt." | TihK. 69: „Vgir rola meges zent pal: *ad romanos*" (sok más példa MNy. XIV, 73—6) | keltezések: XVI. sz.: „*Datum* az Leokájába *13. Octobris 1552*" (Nádasdy Tamás nádor csal. lev. 86; sok más példa uo.); XVI. sz.: „Irtam Holicsban *17 februarii secundum novum kalendarium. Anno* 1586" (M. Hölgyek Levelei 42; sok más példa uo.).

Azt hiszem, magyarázó elvem más nyelvekre is alkalmazható, így pl. a németre is. — A németben szintén vannak *-s*-be végződő latin eredetű tulajdonnevek, pl. *Philippes, Georges, Johannes* > *Hans*, s mellettük *-s* nélküliek, pl. *Philipp, Jörg, Johann* (más, idegenből vett német tulajdonnevekre l. a többek közt GRIMM, Kleinere Schriften II, 81 kk. és különösen HANS BAHLOW, Deutsches Namenbuch. Neumünster, 1933. I. b. fejezetét). Mindamellett a latinból vett német vagy már közgermán, pl. *engel, sack* stb. (l. KLUGE, EtWb.[11]) szavak tővégének alakulása a német nyelvtudományban is a legfontosabb hangtani kérdések közé tartozik. — A tővégek alakulásának kérdése: eredeti és nem eredeti szavaknál minden nyelvben, így a finnugor és a szláv nyelvekben is igen fontos hangtani kérdés. De ép a tővégek kérdését szoktuk a legkönnyebben elhanyagolni. Csak egy példát ragadok ki, ezt is a finnugor nyelvek köréből. A finnugor nyelvekbeli 'száz' jelentésű **śata* (vö. osztj. *sàt, sòt*, vog. *sāt, šāt*, zürj. *śo*, votj. *śu*, cser. *šüdö*, md. *śadă, śado*, f. *sata*, lp. *čuötte*) szót ma ősiráni átvételnek tartjuk (l. legutoljára ZSIRAI, Fgr. Rokonságunk 53, 127), ámde az ősiráni szó nominativusa *satəm* (vö. avesztai *satəm*, ó-ind *çatám*). Ha a finnugor *śata* ősiráni korbeli és finnugor alapnyelvi átvétel, hova lett az *-m*-je? Ez a kérdés tudtommal nem foglalkoztatta tudósainkat, pedig az átvétel ideje szempontjából a tővég alakulásának szintén igen fontos vallomása van.

Értekezésemnek célja annak a megmagyarázása volt, hogy miért és hogyan lehetnek latin nominativus-végződés nélküli latin átvételeink. Azt hiszem, egy részük átkerülésének módját talán sikerült megvilágítanom.

Kiadásért felelős: Melich János

34.411. — Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. (F.: Thiering Richárd.)